

1926

Rapport omtrent omvang en toestand der zuivelbereiding en de fabrieksmatige zuivelbereiding in de provincie Drenthe.

Handkracht fabriekje uit 1898

*Assen 6 december 1926,
Opgemaakt door toenmalige zuivelconsulent,
J.C. van Weydom Claterbos*

bron Landbouw- zuivelconsulent R.A. Assen 0154 inv. nr. 86
'Integrale' overname, aangepast aan huidige schrijfwijze - den = de, ene = een, Drentsche = Drentse e.d.
Cursief is extra toevoeging, na intypen, vaak waar onduidelijkheid is.
Dik aangezet is gedaan om plaatsnamen of onderwerpen beter te kunnen vinden in tekst.
blz.xx geeft oorspronkelijke bladzijde nummering!

Assen 6 december 1926, opgemaakt door toenmalige zuivelconsulent, J.C. van Weydom Claterbos

Rapport omtrent omvang en toestand der zuivelbereiding en de fabrieksmatige zuivelbereiding in de provincie Drenthe.

Bij het samenstellen van een rapport omtrent de zuivelbereiding in de provincie Drenthe vallen te onderscheiden een vijftal tijdperken:

- I. Het tijdperk der zuivelbereiding op de boerderij
- II. Overgang tot de fabrieksmatige zuivelbereiding.
- III. Oprichting van stoom- en handkrachtzuivelfabrieken.
- IV. Overgang van handkracht- tot stoomzuivelfabrieken.
- V. De tegenwoordige stand van het zuivelbedrijf.

I Het tijdperk der zuivelbereiding op de boerderij

Op de Drentse boerderij werd in dit tijdperk alleen boter bereid. De wijze van boterbereiding verschilde niet van die in andere provincies van ons land: gekarnd werd boter uit de volle melk. In enkele bedrijven met grote veestapels werd, omdat men anders te dikwijls zou moeten karnen, wel eens een gedeelte van de room afgeschept en deze gevoegd bij de volle melk.

Veelal werd gekarnd om de andere dag, in andere bedrijven elke dag en bij de grootste bedrijven wel eens twee keer per dag. Dit laatste was ook wel het geval als de melk niet op tijd karn-rijp was en een dag langer moest staan te zuren. De melk werd dus in zuren toestand gekarnd. De melk werd om te zuren weg gezet in houten kuipen "ton" of "tun" en in bruine stenen potten, een enkele maal in een rood koperen aker of schotel. Aan de te zuren melk werd niets toegevoegd, ze moest dus vrijwillig, spontaan, zuur en dik worden. Om dit te bevorderen werden de voorwerpen geplaatst in de nabijheid van het vuur, nabij de open haart, niet zelden bedekt met een of ander oud kledingstuk terwijl er ook boerderijen waren waar de voorwerpen met melk geplaatst werden in een gevlochten stroonest. Op andere boerderijen werden kruiken met warm water in de melk gehangen. In later tijd, omstreeks het tijdperk van overgang tot de fabriekmatige boterbereiding werd vooral door de goede bedrijven de melk aangezuurd met karnemelk. Ook zijn gevallen bekend dat als het met het dik worden van de melk niet wilde vloten de "tun" met, melk om dik te worden, in de koestal achter de koeien op de grup werd geplaatst. Het zuringsproces verliep uit den aard der zaak, ook in verband met de weersgesteldheid en temperatuur van de lucht, zeer ongelijkmatig en werd geen gelijkmatig product bereid.

Gebruikt werd de gewone stootkarn waarbij met de hand de pols op en neer gestoten werd, ook al door de eigenaardige houding en stand van het lichaam een zware arbeid. Op andere boerderijen trof men een tussenbeweging aan, overeenkomst vertoend met de slinger van een pomp en daarom wel pompkarn geheten; op andere boerderijen werd een hond gebruikt in een hondenmolen of een paard in een karnmolen.

De karnhond is op verschillende plaatsen karnhond geworden en wordt tegenwoordig gebruikt om met de hondenaar, geladen met melkgereedschap, te gaan melken.

Kleursel werd bij het karnen niet gebruikt het gebruik van een thermometer was niet bekend. De temperatuur waarbij gekarnd werd was zeer ongelijk en werd vooraf niet geregeld. Een zeer ongelijke karnduur en een zeer ongelijkmatig product was hiervan het gevolg.

blz. 2

Om hieraan te gemoed te komen werd veelvuldig gebruik gemaakt van toevoegingen van heet water met het karnsel, vooral als het karnen naar het oordeel van karnhond of karnpaard lang genoeg geduurd had en deze in staking gingen. Boter met witte korrels, afkomstig van de door het warme water of warme kruiken gestolde kaasstof, was daarvan het gevolg. Warm water werd zelfs gebruikt in tijden dat men tegenwoordig ijs en koelmachines gebruikt, ook het vetgehalte van de karnemelk liet daardoor zeer uiteen.

De boter werd van het gehele karnsel veelal opgemaakt, al of niet onder gebruikmaking van een bijzondere uitgeholde plank of een houten nap, in schuitvormige kluiten of stukken, waarop of waarin stempels afgedrukt. Ook werd de boter verpakt in eiken vaten van 20 en 40 KG. En verkocht op de markten te ASSEN, BEILEN, COEVORDEN, EMMEN, MEPPEL, STEENWIJK en dergelijke of met beurtschippers meegegeven naar Meppel, vooral Meppel was voor de boterverkoop een voornamemarkt.

Pondstukken werden meestal in een houten vorm in zogenaamde koppen opgemaakt. Veelal werd de boter geregeld verkocht, op enkele boerderijen werd de zomerproductie vast gehouden tot de duurdere wintertijd. Zaterdag werd op verschillende boerderijen wel twee keer gekarnd; de kluiten boter 2 á 3 dagen geleden gekarnd werden soms met een mes wel weer in schijven gesneden en deze opnieuw opgekarned, om opgefrist te worden.

De handel was nagenoeg uitsluitend ruilhandel, ook op de markten. Die de meeste kruidenierswaren kocht of de meest koeken bestelde ontving het meeste voor de boter, allerhande trucs werden toegepast en fooien gegeven, geld werd niet ontvangen. In 1890 werd een prijs van 75 á 80 cent per KG. boter gemaakt.

De zindelijkheid liet bij de melkwinning, melkbehandeling en de bereiding veel te wensen over, hetgeen uit het voorgaande ook wel reeds valt op te merken. De kennis de boterbereiding was over het algemeen niet groot, op vele plaatsen werd het vee voornamelijk voor de mestmakerij gehouden. Omtrent de *hoeveelheid* van de jaarlijkse boterproductie in dit tijdperk zijn geen juiste cijfers te verkrijgen.

Het getal melk en kalfkoeien - *per jaar* - bedroeg in die tijd:

1866 tot en met 1870 39.567 stuks / *kalveren* 22.602 *stuks*

1871 " " " 1880 40.006 stuks / " 24.877 *stuks*

1881 " " " 1890 39.727 stuks / " 25.818 *stuks*

Als melkgift per koe en per jaar werd voor die tijd wel opgegeven 2500 Liter, als boteropbrengst werden wel cijfers genoemd van 30 L. melk voor 1 KG. boter of ongeveer 80 - 85 KG. boter per melkkoe, *per jaar*.

II Overgang tot de fabrieksmatige zuivelbereiding.

a) Algemeen overzicht.

In de provincies Friesland en - *Noord en Zuid* - Holland, waar in mindere mate ruilhandel bestond en de meeste boter geëxporteerd werd groeide de zuivelbereiding rustig en waren de zuivelprijzen van 1855 - 1877 zelfs ongekend hoog. Door de hoge prijzen nam de productie toe en kwam ook boter uit naburige provincies, ook uit Drenthe, in Friesland ter markt.

De handel op het buitenland (Engeland), eertijds in handen van een klein aantal grote kooplieden, als verscheper, onderging verandering en werd een consignatie handel - *bijkomende kosten voor verkoop waren voor de koopman* - die voor de kooplieden een groot risico meebracht, die nog groter werd, toen op vele marktplaatsen in het buitenlands verkoop van de boter bij publieke afslag plaats vond. De koopman had zich te dekken voor de gevolgen van een overgroot risico en tegen over hem stond weerloos de producent met, werkelijke of vermeende, grieven over de ontvangen prijs. Het tijdperk van 1877 - 1886 bracht lage prijzen voor de zuivelproducten; de positie van de Friese en Hollandse boter op de wereldmarkt veranderde.

blz. 3

Andere volken, voorheen steunende op onze eeuwenoude ervaring hadden zich op de zuivelbereiding toegelegd en waren toegerust met nieuwe vindingen o.a. in 1865 het stelsel Swarz en omstreeks 1876 - 1879 de centrifugale ontroming. Ook door de voorgelicht door mannen der wetenschap waren grote vorderingen gemaakt en was men ons voorbij gestreefd.

Mengen van boter van goede en minder goede kwaliteit, mengen met margarine (kunstboter) en mengen met vreemde stoffen o.a. witte stroop nam meer en meer toe. Nederland nam niet meer de eerste plaats in op het gebied der zuivelbereiding; zelfs in eigen koloniën werd de voorkeur aan Deense boter boven de Hollandse gegeven.

Onze bereidingswijze moest veranderd worden, op vergaderingen van landbouwgenootschappen wordt meer en meer gesproken wat in andere landen voorvalt; een onderzoek wordt ingesteld naar de zuivelbereiding in Denemarken door de uitzending van commissies.

In 1879 werd de eerste zuivelfabriek - de Leidsche *Melkinrichting* - gesticht, in september de eerste zuivelfabriek in Friesland - Veenwoude - en in 1886 de eerste Coöp. Zuivelfabriek - ook in *Friesland* - in Warga.

b) Speciaal overzicht betreffende Drenthe.

Terwijl in 1844 en wel op 26 augustus te Dieverbrug door een 16 tal personen het **Genootschap ter bevordering van den Landbouw in Drenthe** werd opgericht, werd reeds in de algemene vergadering, gehouden 22 januari 1845 te Dieverbrug door Mr. P. van Veen schriftelijk de vraag gesteld, "Omtrent de vereisten graad van warmte der melk bij het boterkarnen". In de vergadering van de 1° april van datzelfde jaar deelt Mr. F.G. Brom mee dat de ondervinding hem geleed heeft 's winters en zomers bij 60 gr. Fahrenheit - $15\frac{1}{2}$ gr. Celsius - te karnen en wordt toegezegd zulks schriftelijk te zullen mededelen ter opname in het jaarverslag.

Bij voortdurend heeft het genoemde Landbouwgenootschap zich met de boterbeiding bezig gehouden en in 1852 een prijsvraag uitgeschreven, "Nopend de beste wijze van boter maken".

In vergadering van het Hoofdbestuur van het Landbouwgenootschap 27 april 1853 te Assen gehouden wordt medegedeeld dat 4 antwoorden op de in 1852 uitgeschreven prijsvraag zijn ingekomen en een commissie bestaande uit de leden van de eer-

ste afdeling van het Genootschap, J.L. Preuper te Ruinerwold, Arend Remten (?) te de Wijk en W. van de Wetering te Havelte en de Secretaris der 1^e afdeling Hr. (?) J.W.J. Baron de Vos van Steenwijk aangewezen om daarover, in de augustus vergadering, te rapporteren onder mededeling aan welk antwoord een premie toe te kennen.

In de vergadering van 19 augustus 1853 te Dieverbrug gehouden deelt de Commissie mede dat het 1^e antwoord onder het motto; "Puike boter voor en naar, doet ons leren honderd jaar", is onvolledig, het 2^e antwoord, "Zonder vlijtigheid", niet onverdienstelijk is, het 4e antwoord: "Ondervinding is de beste leermeester" veel voortreffelijkheden bevat, en het 3e antwoord: "Door doen leert men" veel goeds bevat wat in 4 ontbreekt en 3 en 4 elkaar aanvullen.

De Commissie stelt voor de uitgeloopte prijs van fl. 50,- te splitsen in één van fl. 30,-, toe te kennen aan het 4e antwoord en één van fl. 20,-, toe te kennen aan het 3e antwoord, mits de schrijvers met die splitsing van de oorspronkelijke prijs genoegen nemen en beide antwoorden het eigendom blijven van het Landbouwgenootschap.

Binnen de gestelde termijn van 6 weken maakten de schrijvers, welke genoegen namen met de splitsing van de geldprijs en afstand van hun geschrift aan het Landbouwgenootschap, zich bekend en werd tot drukken en verspreiding van hun antwoord besloten. Schrijver van "Ondervinding is de beste leermeester" was Tjalling Abrahams Hofman, landbouwer te Harlingen, aan wie de fl. 30,- ten deel viel; schrijver van "Door doen leert men" was W. Hofman landbouwer te Nijveveen, gemeente Vledder die fl. 20,- ontving.

Of de verspreiding van deze antwoorden enig resultaat gehad heeft kon niet worden nagegaan.

Ofschoon vanaf de oprichting van het Landbouwgenootschap elk jaar door het Genootschap een Landbouwtenoonstelling gehouden werd, blijkt eerst uit het verslag *over een* in 1867 gehouden tentoonstelling te Hoogeveen, dat een inzending van 3 Nederlandse ponden boter van Lucas Bosman te Zwartschaap, gemeente Ruinen een prijs, bij het lot, werd toegekend, in concurrentie met een inzending van Lucas Jalving te Zwinderen.

blz. 4

In november 1871 wordt op de te Beilen gehouden algemene vergadering gevraagd naar het gebruik van boterpoeders om het karnen te bespoedigen en wordt het gebruik van alle kunstmiddelen ten sterkste ontraden.

In 1872 werd in de vergadering van het Genootschap 29 mei te Beilen gehouden gesproken over het gebruik van de thermometer in de kelder en zegt de voorzitter toe een onderzoek in Friesland te zullen instellen.

In 1873 wordt in de buitengewone vergadering van 8 februari te Beilen gehouden o.a. gesproken over een boekje uitgegeven bij H.A. Hingst te Heerenveen, "Wat wij uit roomboter kunnen leren", De zaak wordt in advies gehouden en door de secretaris per advertentie onderzocht waar roommeters te krijgen zijn en het boekje bestudeerd.

In de maart 1878 hield de heer Gorter van Maastricht 2 landbouwvoordrachten waar behandeld werden de veeteelt en de zuivelbereiding volgens de Swartz-methode.

In 1879 wordt in de algemene vergadering van 5 februari te Beilen een begeleidende brief voorgelezen van J.A. Boom apotheker te Meppel, betreft een flesje Deense boterkleursel, besloten wordt het te stellen in handen van W. Eleveld te Hijken om daarover verslag uit te brengen.

Het rapport daarover, 8 augustus 1878 in een algemene vergadering te Coevorden uitgebracht, luidde, dat het kleursel aan de boter een onaangename smaak had gegeven, met het gevolg, dat voor 1/8 vat boter daarmee toeberaid fl. 3,- minder was ontvangen dan voor andere boter van datzelfde bedrijf. Een opnieuw ontvangen monster

kleursel wordt voor een deel opgezonden aan het Rijkslandbouwproefstation te Wageningen; de andere helft *ter hand gesteld* van de Heer J. Gaspers te Dalen.

In de vergadering gehouden 8 augustus 1879 te Coevorden zou door de Heer Boeke te een uur een voordracht met proeven gegeven worden over de Deense wijze van boterbereiding, doch tengevolge van moeilijkheden in die vergadering gerezen bij de benoeming van een nieuwe Voorzitter, werd deze lezing niet gehouden, daar op verzoek van de Voorzitter, de niet leden van het Genootschap, dus ook de Heer Boeke, de vergadering moesten verlaten en wordt die lezing alleen voor de leden van de 5^e afdeling gehouden.

In de vergadering van 20 augustus 1880 te Meppel gehouden wordt een verslag voorgelezen van de Heer Jb. Boeke te Groningen over zijn voordrachten over zuivelbereiding in het begin van 1879 gehouden en wordt besloten een bedrag van fl. 50,- ter beschikking te stellen van de Commissie voor de tentoonstelling van zuivel te Londen.

In 1881 wordt in de algemene vergadering te Hogeveen gehouden, naar aanleiding van de vee- en zuiveltentoonstelling te Londen, een lezing gehouden door **J.J. van Weydom Claterbos** uit Kampen.

In het laatst van 1887 hield de heer J. Rinkes Borger voor rekening van het Genootschap een vijftal lezingen over zuivelbereiding, volgens deze spreker was de belangstelling bij de Drentse landbouwers bijzonder groot vergeleken bij die in andere provincies *zo had hij* ondervonden.

Uit deze korte mededelingen blijkt wel dat ook bij het bestuur en de leden van het Genootschap ter bevordering van de Landbouw in Drenthe, voor en na kennis *genomen werd* over veranderingen welke in andere provincies en in het buitenland op het gebied der boterbereiding plaats vonden, meer en meer het besef levendig werd dat ook voor de Drentsche boterberijders iets gedaan zou moeten worden. De lage boterprijs en de fnuikende ruilhandel en de knoeierij welke ook in Drenthe voorkomen, maakten het zuivelbedrijf steeds minder voordelig.

In het jaar 1887 benoemde het Hoofdbestuur van het Genootschap een Commissie bestaande uit de Heren G.J. de Waard, Mr. A ten Oever, Dr. R. Hiddingh, L.W. Stapel en J. ter Haar Wzn. Om een onderzoek in te stellen naar de fabriekmatige zuivelbereiding in Friesland door een bezoek te brengen aan de boterfabriek van Swart te Berlicum en na te gaan: of er grond bestaat voor de oprichting van een boterfabriek in Drenthe.

blz. 5

De Voorzitter van het Genootschap stelde in de vergadering gehouden 7 oktober 1887 te Beilen het 2^e punt der agenda aan de orde, "Fabrieksmatige boterbereiding" en leidde dit punt in door er op te wijzen, dat het boter maken in Drente veel te wensen overlaat en de goede naam en het krediet dat wij vroeger op dat gebied bezaten aanzienlijk gedaald is; Denemarken en Engeland verdringen ons op de markt. Daar zijn boterfabrieken opgericht zodat van daaruit niets dan puike boter geleverd wordt. Om onze goede naam terug te hebben moeten ook hier fabrieken worden opgericht. In Friesland bevallen de fabrieken uitstekend.

De hierboven genoemde Commissie rapporteerde in deze vergadering schriftelijk en zei o.a. in elk opzicht schijnt de fabrieksmatige wijze van boterbereiding boven de gewone manier van handelen aan te bevelen. De fabrieksmatige boterbereiding is in Drenthe niet alleen mogelijk maar zelfs in hoge mate wenselijk en urgent, worden de fabrieken niet al te weelderig of op te grote schaal gebouwd, in de nabijheid der boerderijen en in evenredigheid met de melk, dan zal naar het oordeel der Commissie ook in Drenthe de zuivelbereiding een betere toekomst te gemoed gaan.

De Heer ten Oever voegt aan dit verslag nog toe dat de Heer Swart van fl. 4,-- beneden de hoogste markt, nu de boter verkoopt fl. 4,-- boven Leeuwarder notering; vooral waar hier in Drenthe zoveel 2^e, 3^e en 4^e keur boter bereid wordt zal de fabriek veel boter van de 1^e kwaliteit kunnen maken en in Meppel en Groningen de hoogste markt kunnen bedingen.

De Heer Rinkes Borger uit Leiden, mede ter vergadering aanwezig, wijst er op dat ook de kunstboter de Drentsche boter verdrongen heeft, in de fabriek kan beter kwaliteit en een meer uniform product worden bereid, van kwaliteitsverbetering verwacht hij meer voordeel dan van hoger opbrengst aan boter; de boterafzet zal beter worden.

De Heer ten Oever vraagt of het ook gewenst is aan de boterfabriek een kaasmakerij te verbinden. De Heer Boeke, mede ter vergadering aanwezig, raadt aan meer kleine fabrieken te stichten.

Een lid der vergadering meent dat waardevermeerdering der boter en verlies van goede naam vooral ligt bij de kooplieden welke knoeien en er slechte boter onder mengen. De Heer ten Oever meent dat de wenselijkheid van het oprichten van grote of kleine fabrieken door de dorpsgenoten moet worden uitgemaakt.

Het rapport der Commissie, waarvan 2 leden ook nog de fabrieken te Wateren en Elsloo bezocht hadden, werd gesteld in handen van het hoofdbestuur om in een volgende vergadering ter zake nadere voorstellen te doen.

Het hoofdbestuur besprak deze aangelegenheden in een tweetal vergaderingen en besloot midden januari 1888 te de Wijk een vergadering te houden, 'voor belangstellenden in de oprichting ener boterfabriek in die omstreken', ten einde te trachten die zaak iets verder te brengen.

Deze vergadering werd 20 januari 1888 te de Wijk, ten huize van W. Lubbering, gehouden, er waren een 50 tal leden aanwezig, van het Hoofdbestuur van het Genootschap de Heren W.J. Boelken, J. Blom en Menno C. Gratema; de Dorpsvereniging te de Wijk had reeds een Commissie naar de boterfabriek te Elsloo gezonden, ook die Commissie zag het grote nut in van fabrieksmatige boterbereiding.

De Voorzitter der vergadering meent dat er zeker bezwaren bestaan. De persoon, die aan het hoofd der fabriek zal moeten komen, zal moeilijk te vinden zijn, financiële bezwaren zijn mogelijk te overwinnen met subsidie van Rijk en Provincie, zo ergens dan heeft een fabriek te de Wijk de meeste kans van slagen, een te benoemen Commissie, kan wellicht het bereiken van het doel bevorderen.

De Heer Blom meent dat het benodigde kapitaal wel ter plaatse te vinden zou zijn; het maakt belanghebbenden dan minder afhankelijk. De Heer Wolters ter Haar te IJhorst, acht een fabriek niet nodig, als men zich maar op het bereiden van boter van goede kwaliteit toelegt is een fabriek met grote onkosten overbodig; voorts betwijfelt hij of fabrieksboter wel zo duurzaam is; de boter, thans in de Wijk bereid, is zeer duurzaam en wordt voor hoge prijzen verkocht. Ook acht hij de fabriek de doodslag voor de werkzaamheid van de boeren.

blz. 6

De Heer H. Nijsingh is voor de oprichting een fabriek, wil zijn melk leveren, doch wenst zelf te blijven karnen om zijn dochters bekend te maken, en te doen blijven, met de boterbereiding, hetgeen voor de vrouwen van landbouwers een zaak van het grootste nut en het grootste belang is. De sympathie voor een boterfabriek was voor enige tijd alhier groter. Die sympathie is enigszins bekoeld door de lezing van de Heer Rinkes Borger, maar hij gelooft, dat de Heer Borger de zaak wat te zwart gekleurd heeft; het bezwaar om een goede directeur te krijgen, hetgeen de Heer Borger, zo breed uitgemeten, acht hij niet zo groot.

De Heer Blom meent dat de fabriek coöperatief zal moeten zijn, geen particuliere vereniging, de melkprijs zal zich moeten regelen naar de gehele opbrengst der fabriek en niet, zoals elders, naar de marktprijs der boter te Leeuwarden of Meppel b.v.

De Heer J.S. Haalweide te de Wijk wenst de positieve zekerheid dat de boer door de fabriek financieel zal vooruit gaan en vindt dat de hoofdzaak.

De Heer Mr. H. Smeenge acht deze zaak, die reeds zo rijpelijk overwogen is, juist geschikt om hier besproken te worden.

De Heer L.W Stapel lid der Commissie, die de fabriek te Klooster-Anjum bezocht, meent dat de fabriek daar een best bestaan heeft, maar de boeren die de melk leveren een slecht bestaan.

De Heer RE. Nijsingh meent dat de fabriek in de zomer meer boter uit de melk krijgt dan de boeren.

Onder instemming der vergadering werden als leden der Commissie om de zaak verder te brengen benoemd de Heren; J. Blom te Meppel, A. Prauper te Ruinerwold, W. Arends te Broekhuizen, A.H. Pol te Ruinerwold, en uit de Wijk de Heren J.S. Haalweide, J.E. ten Oever, Mr. G. Baron de Vos van Steenwijk en R. Nijsingh.

De Commissie wordt verzocht vóór 1 april bericht te geven van de stand der zaken.

In de algemene vergadering van het Genootschap gehouden 6 april 1888 te Hoogeveen deelde de Heer Blom, lid van bovengenoemde Commissie mee, dat de Commissie nog geen rapport kan overleggen doch spreker als Commissielid kan mededelen, dat nu reeds de melk van ongeveer 200 koeien is toegezegd en een deelneming in het kapitaal van ongeveer fl. 10.000,-- Een stuk grond is bij de **Rogatssluis** reeds voorlopig aangekocht, onder voorwaarden, dat als de fabriek niet tot stand komt de koop geannuleerd wordt; het zal een Coöperatieve Vereniging worden met aandelen van fl. 100,--, splitsbaar in onderdelen van fl. 50,--, fl. 25,-- en fl. 10,-- zodat ook de kleiner boeren kunnen deelnemen.

Op 21 juni 1888 werd de acte tot oprichting de eerste Coöperatieve Stoomzuivelfabriek te **ROGAT**, gemeente de Wijk, in Drenthe ten overstaan van Notaris van Holthe tot Echten notarieel verleden (Nederlandse Staatscourant van 13 Juli 1888 No. 164 ?).

De aanbesteding van het gebouw werd gehouden 29 augustus 1888 voor fl. 10.900,--; de inventaris was afkomstig van de firma Pijttersen te Sneek, waarvoor werd betaald fl. 1564,-; de stoommachine kostte fl. 1884,--. De totale oprichtingskosten, met inbegrip van fl. 510,--, zijnde 5% van de bouwkosten voor de architect en lesgeld van twee personen welke in de fabriek *zouden komen te werken* (fl. 132,-- en fl. 135,--), hebben bedragen fl. 19399,40.

Waarschijnlijk 21 januari 1889 kwam de fabriek in werking. Als hoofd van het bedrijf fungeerde een boekhouder, tegen een vergoeding van fl. 9,-- per week, die, evenals zijn opvolgers tot 1 mei 1903, de boterhandel en regeling der uitbetaling overlieten aan de Heer J. Blom te Meppel, tijdelijk hielp daarbij zelfs het hoofd der school te Broekhuizen.

Vanaf 1 mei 1903 werd het gehele beheer en de handel gelegd in handen van de op 25 augustus 1902 in dienst getreden, en thans nog in functie zijnde, directeur door wie een borgstelling van fl. 10,000,-- gesteld moest worden.

Cijfers omtrent hoeveelheden melk zijn van het tijdperk 21 of 25 januari 1889 tot 1 mei 1890 niet meer met juistheid te verkrijgen, wel blijkt uit de eerste jaarrekening gedeponeerd ter griffie van het kantongerecht te Meppel, dat vanaf 25 januari - 1 mei 1889, betaald werd aan:

traktement	fl. 256,--,
brandsof	fl. 312,75½,
zout	fl. 15,55,
kleursel	fl. 9,57½,
melk-geld	fl. 5552,84
blz. 7	

van 1 mei 1889 - 1 mei 1890;
verwerkte melk [L.] 1.118.600

melkgeld uitbetaald	fl. 30.802,95
boter opbrengsten	fl. 38.395,34.
totale onkosten	fl. 5.000,--

De onkosten bestonden uit de volgende posten:

loon	fl. 1258,--,
brandstof	fl. 614,--,
fust	fl. 721,--,
vrachten	fl. 782,--,
????	fl. 210,--,
licht	fl. 55,--,
????	fl. 118,--,
assurantie	fl. 35,--,
belasting	fl. 15,--
????	fl. 366,--,
zout	fl. 68,--,
????	fl. 76,--
????	<u>fl. 682,--</u>
Totaal	fl. 5002,--

???? is of het voorgaande of niet genoteerd!

Met een totaal onkostencijfer van fl. 5000.-- of 42 cent per 100 L.

Totale winst in het eerste jaar was fl. 2500,--

In onkostenpost - mogelijk onder loon! - zit ook 5% - fl. 150,-- voor directeur en commissarissen en 10% - fl. 306,-- voor personeel

Gedurende het 3^e boekjaar 1 mei 1890 - 30 april 1891 werd:

traktement huishuur	fl. 1273,75
brandsof en licht	fl. 591,04
melkgeld	fl. 34.950,47½
boter opbrengsten	fl. 46.854,02½,
Reserve	fl. 610,50.

De aangevoerde melk van ROGAT voor de volgende jaren bedroeg:

1 Mei	1889	-	1890	1.116.600	Liter	Onkosten	42	ct.	Per 100 L.
"	1890	-	1891	1.30-.350	"	"	53	"	"
"	1891	-	1892	1.174.017	"	"	53	"	"
"	1892	-	1893	1.125.539	"	"	53	"	"
"	1893	-	1894	1.198.406	"	"	57	"	"
"	1894	-	1895	1.315.801	KG.	"	38	"	Per 100 KG.
"	1895	-	1896	1.709.559	"	"	31,4	"	"
"	1896	-	1897	2.366.364	"	"	33	"	"
"	1897	-	1898	2.697.200	"	"	34	"	"
"	1898	-	1899	3.086.116	"	"		"	"
"	1899	-	1900	2.903.395	"	"	36	"	"
"	1900	-	1901	3.403.146	"	"	32	"	"
"	1901	-	1902	3.322.078	"	"	30,5	"	"
"	1902	-	1903	3.084.171	"	"	-	"	"
"	1903	-	1904	3.602.246	"	"	39,6	"	"

Blijkens aantekeningen van wijlen J.J. van Weydom Claterbos uit Kampen destijds leraar aan de in 1889 opgerichte ambulante zuivelschool de Gelderse - Overijsselse Maatschappij van Landbouw, die 2 januari 1890 het bedrijf te Rogat bezocht, alvorens in de provincie Drenthe op verzoek van het Landbouwgenootschap een 4 tal lezingen over zuivelbereiding te gaan houden, werden toen geleverd 1400 - 1700 Liter melk per dag, waren 13 Liter melk nodig voor het bereiden van 1 pond boter en werd voor 16 (?) Liter melk 44 cent uitbetaald.- 2,75 ct./L.

Naaste aanleiding tot oprichting van het bedrijf te Rogat was, volgens die aantekeningen de correspondentie gevoerd tussen de Heer R. Nijsingh te de Wijk en genoemde leraar, daar de belangstelling er door de lezing van de Heer Rinkes Borger enigszins uit was gegaan en men wat bevreesd was geworden.

Thans in 1926, verwerkt de fabriek Rogat uit naaste omgeving en nadat in 1895 de fabrieken te **Haalweide** en **Koekange** en in 1901 en 1903 te **Ruinerwold** in werking waren gekomen, ongeveer 4,5 miljoen KG. Melk en is sedert 7 mei 1925 een kaasmakerij aan de fabriek die in 1926, onder leiding van de tegenwoordige directeur, een aanzienlijke verbouwing onderging, in werking.

In de algemene vergadering van het Genootschap van 6 april 1889 juicht de Heer ten Oever te Assen de pogingen van het Hoofdbestuur om te de Wijk een boterfabriek op te richten ten zeerste toe doch meent dat zulks elders in de provincie, b.v. te Emmen, waar de boterprijzen laag zijn en de boter slecht is, meer nodig is. Steun wordt toegezegd.

In de Hoofdbestuursvergadering van 20 augustus 1888 verzocht de afgevaardigde van de 4^e afdeling van het Genootschap een subsidie van fl. 15,-- á fl. 20,-- ter bestrijding der kosten van het onderzoek naar de wenselijkheid en mogelijkheid der oprichting ener boterfabriek in de 4^e afdeling en wel in Hoogeveen.

De algemene vergadering van het Genootschap 29 september te Beilen gehouden verleend aan het hoofdbestuur een krediet van fl. 10,-- ter bevordering van de oprichting van boter - en kaasfabrieken. In de hoofdbestuursvergadering van 22 oktober 1888 te Assen gehouden deelde de Heer J.E. Scholten, Voorzitter der 5^e afdeling van het Genootschap mee, dat in een vergadering van belangstellenden inzake fabrieksmatige

zuivelbereiding, te Dalen gehouden, het nut werd betoogd van een 'vliegend blaadje' over dit onderwerp. De Heer S. Mulder de Vries van Usquert, die daar een lezing hield, heeft de samenstelling van een dergelijk blaadje op zich genomen; op voorstel van de Heer Scholten besloot het Hoofdbestuur het blaadje met de almanakken voor 1889 te verspreiden.

blz. 8

In de Hoofdbestuursvergadering van 16 februari 1889, te Assen gehouden, wordt een Commissie aangewezen ter bestudering der wijzigingen in het ontwerp boterwet en wordt 9 maart d.a.v. mededeling gedaan van een adres ter zake aan de Tweede Kamer de Staten Generaal en de betrokken ministers gezonden.

De 25e maart 1889 werd de algemene vergadering van het Genootschap te Ruinerwold gehouden ten einde daaraan te verbinden een bezoek aan de in werking zijnde Roomboterfabriek te Rogat.

In de Hoofdbestuursvergadering van 20 juli 1889 werd behandeld het verzoek van het bestuur der zuivelfabriek te Rogat, restitutie der kosten van fl. 80,-- gemaakt door de Commissie 20 januari 1888 te de Wijk benoemd om te onderzoeken de wenselijkheid van de oprichting ener zuivelfabriek aldaar. Het gevraagde subsidie wordt toegestaan.

In 1890, 20 januari, werd op een soortelijk verzoek van een Commissie te **Hoo-geveen** besloten fl. 25,-- te geven, in plaats van de gevraagde fl. 30,-- en is het Hoofdbestuur van oordeel dat de fabrieksmatige boterbereiding thans voldoende belangstelling ondervindt en verdere subsidiering niet meer zal plaats vinden, en wordt mitsdien 10 maart 1890 afwijzend beschikt op een aanvraag van het bestuur der Vereniging Stoomzuivelfabriek te **Smilde** om fl. 100,-- eveneens wordt 26 april 1890 afwijzend beschikt op een subsidiëringaanvraag van fl. 75,-- ter bestrijding der voorlopige kosten van de oprichting der roomboterfabriek te Dalen.

In diezelfde vergadering wordt besloten per advertentie bekend te maken dat voor de op 1 juni te openen cursus voor meisjes aan de Zuivelschool te **Bolsward** over 1 of 2 plaatsen door het Genootschap kan worden beschikt, en wordt door enkele afdelingen van het Gemeenschap een beknopte handleiding over boterbereiding van J.J. van Weydom Claterbos te Kampen verspreid. Voorts verklaarde de Heer W. Steenbergen te Veeningen zich bereid maandelijks monsters boter ter onderzoek naar Wageningen te zenden, ter verkrijging van gegevens, om met meer juistheid vermenging van boter met kunstboter te kunnen controleren.

Bij gelegenheid van het landbouwdiner gehouden na afloop der landbouwtenoonstelling der 5^e afdeling van het Landbouwgenootschap in juni 1888 te Schoonebeek, onder voorzitterschap van de Heer J.E. Scholten, werd tegen het einde het woord gevoerd door de Heer Reimers, destijds veearts te Dalen, en de wenselijkheid betoogd ook voor die streek een zuivelfabriek op te richten. Nadat de spreker geëindigd was stelde de voorzitter de vraag of wellicht een der aanwezigen naar aanleiding van het gesprokene van den Heer Reimers het woord verlangde, waar dit niet het geval bleek te zijn, deelde de voorzitter mede; "dan is de zuivelfabriek gevestigd te **Dalen**", en werd door hem het eventuele ontbrekende kapitaal toegezegd. Groot applaus volgde.

Een Commissie van 4 personen, waaronder ook de Heer J.S. Caspers bezocht de zuivelfabriek te Dongjum; 28 mei 1889 werd de Koninklijke Bewilliging verleend op de 'acte van oprichting ener Naamloze Vennootschap' en 14 juni 1889 werd de acte van oprichting notarieel verleden.

Uitgegeven werden aandelen van fl. 10,-- teneinde ook de kleine veehouders in de gelegenheid te stellen later aandeelhouders te worden met welk doel de Heer Schol-

ten tijdelijk bezitter werd van alle niet terstond geplaatste aandelen. Alleen melk van aandeelhouders zou verwerkt mogen worden.

Najaar 1887 kwam de tweede Stoomzuivelfabriek van Drenthe, te Dalen nog in werking met ongeveer 850 L. melk per dag. Tot Directeur der fabriek werd benoemd de heer de Vries van Usquert die enige tijd in Denemarken was geweest, zoon van de schrijver van het hiervoor genoemde vlugschrift.

Ook te Dalen en omgeving was de boterhandel geheel ruilhandel en voornamelijk in handen van enkele personen in Coevorden. De fabrieksboter werd geleverd aan de firma Halbertsma te Sneek.

In de eerste jaren werd de melk door de veehouders zelf aan de fabriek gebracht; de uitbetaling van het melkgeld had plaats eens per 14 dagen.

blz. 9

Onder leiding van de tegenwoordige beheerder vooral, heeft het bedrijf zich sterk uitgebreid en werd de fabriek verbouwd hetgeen noodzakelijk werd bij een aanvoer van ± 12000 Liter melk per dag. De Naamloze Vennootschap werd ingevolge besluit der vergadering van 2 april 1909 omgezet in een Coöperatie, de acte daarvoor gepasseerd 15 april 1909, en 24 september 1909 verleden de acte tot ontbinding der Naamloze Vennootschap.

Verwerkt wordt thans ruim 3½ miljoen KG. Melk per jaar van 375 leden. Reeds vanaf 1911 is aan de fabriek verbonden een elektrische centrale, die stroom levert voor de verlichting en kracht van het gehele dorp, ook voor het dorsen, en is thans een papkokerij aan de fabriek verbonden. De kracht voor de fabriek en Centrale wordt sedert jaren geleverd door een zuiggasmoter - *benzinemotor*.

Nadat 8 mei de Koninklijke Bewilliging was verleend werd 27 mei 1890 de acte der NV. Stoomzuivelfabriek te **Smilde** gepasseerd en was dit de derde vereniging in Drenthe. Met deze fabriek, waaraan terstond een korenmalderij werd verbonden, die aanvankelijk de melk van het grootste deel van de Smilde ter verwerking kreeg, liep het minder goed. De toenmalige voorzitter trad af en werd opgevolgd door de Heer Veenhoven, destijds notaris te Smilde, deze meende dat de Vennootschap failliet verklaard behoorde te worden; het bedrijf verloor melk door bouw van enige handkrachtfabriekjes *in de omgeving*.

Tot verkoop van het bedrijf werd in 1897 besloten en werd het bij een publieke verkoping, verkocht aan particulieren te Assen n.l. aan de firma Scheffer en van Dijken; de fabriek verwerkte toen nog ongeveer 20.000 Liter per week - 1.1 mln. / jr.

Er kwam in 1899 een 2^e Stoomzuivelfabriek *in gemeente Smilde* bij; een Coöperatie n.l. te **Hoogersmilde**, en enkele handkrachtfabriekjes n.l. te **Bovensmilde** 1898, **Kloosterveen** 1896, met gevolg dat de bovengenoemde eigenaren de fabriek in 1909 weer verkochten aan een in 1909 bij acte van 2 juni nieuw opgerichte - nieuwe - Coöperatie. Thans verwerkt deze Coöperatieve Stoomzuivelfabriek ongeveer 500.000 KG. Melk per jaar.

In 1892 werd te **Zweeloo**, bij acte van 20 augustus een Coöperatieve Stoomzuivelfabriek opgericht. De fabriek kwam 1 februari 1893 in werking met 600 Liter melk per dag. Onder de vorige Directeur leed het bedrijf een kwijnend bestaan en ontbrak het aan het nodige vertrouwen bij de leden. Onder beheer van de tegenwoordige directeur onderging de fabriek in 1917 een algehele verbouwing en werd, na statutenwijziging, een flinke korenmalderij aan het bedrijf verbonden. Het bedrijf groeit sedert dien regelmatig en verwerkt thans 3 miljoen KG. Melk per jaar.

In 1893 werden opgericht de navolgende Stoomzuivelfabrieken.

Noord-Barge	Coöperatie	10	Februari	1893
Westerbork	Coöperatie	2	Maart	1893
Gasselternijveenschemond	Naaml. Vennootschap	4	April	1893
Roden	Coöperatie	15	April	1893
Zuidlaren	Naaml. Vennootschap	25	April	1893
Havelte	Coöperatie	22	Mei	1893
Kolderveen	Coöperatie	14	December	1893

Deze bedrijven bestaan allen nog. Het bedrijf te **Noord-Barge** (\pm 3 miljoen KG. melk) kwam 25 juni 1893 in werking en kreeg in 1893 terstond een graanmalerij. In 1903 werd een voederhandel aan de fabriek verbonden en sedert 1924 wordt het bedrijf door een zuigasmoter gedreven.

Het bedrijf te **Westerbork** (\pm 3 miljoen KG. melk) kwam 11 september 1893 in werking, met 235 deelnemers \pm 3000 liter melk per dag en een grondkapitaal van fl. 7000,- betaald voor de melk $3\frac{1}{2}$ cent per liter, bracht in 1926 een korenmalerij in werking en 1 mei 1926, de eveneens nieuw gebouwde kaasmakerij.

Gasselternijveenschemond (\pm 2 miljoen KG. melk), in werking 11 december 1894 (?), heeft een aanzienlijke verkoop van melk naar Stadskanaal en bleef Naamloze Vennootschap.

Roden, in werking sedert 15 september 1893, met graanmalerij van af de oprichting begon met 38 leden \pm 3000 Liter melk per dag en een grondkapitaal van fl. 11.000,- is gegroeid tot een bedrijf met ruim 10 miljoen KG. Melk, en bereidt melkproducten (melkpoeder, gecondenseerde melk, kindermeel en kaasbereiding), een tweede fabriek te **Zevenhuizen** (Gr.), eveneens modern ingericht, en waaraan ook een malerij verbonden.

blz. 10

In 1895 sprong in het bedrijf te Roden de Balanscentrifuge waarbij 2 personen n.l. Meertens en Holman het leven lieten. De fabriek moest toen enige tijd stil staan, een nieuwe centrifuge werd kosteloos geleverd.

In 1912 was de zuivelfabriek te Roden wel het onderwerp van het gesprek van alle veehouders-leveranciers aan dat bedrijf en werden zelfs plannen gemaakt om een tweede vereniging en fabriek te stichten naast de eerste. Met briefjes op bomen gespijkerd, werden de veehouders daartoe zelfs opgewekt. Een ledenvergadering 2 oktober 1912 gehouden, bracht rust en sedert dien voortdurende groei en bloei.

Zuidlaren (\pm 2,5 miljoen KG. melk) in werking sedert 18 oktober 1893, is bij acte van 23 juli 1919 een coöperatie geworden en heeft sedert 1921 een moderne malerij aan de fabriek verbonden. En bereidde kaas vanaf de oprichting tot ongeveer 1900.

Havelte (\pm 3 miljoen KG. melk) in werking 29 oktober 1894 heeft een filiaal van voederstoffen enz. van de Coöp. Landbouwersbank te Meppel en bereidt sedert 25 maart 1926 kaas.

Kolderveen (\pm $3\frac{1}{2}$ miljoen KG. melk) in werking sedert 4 - 6 juni 1894 met 4000 L. melk per dag. Is in 1925 verbouwd en bereidt sedert 21 januari 1926 kaas.

In de maand januari 1890 waren inmiddels door **J.J. van Weydom Claterbos** uit Kampen in opdracht van het Landbouwgenootschap in de provincie Drenthe een aantal lezingen gehouden over zuivelbereiding en maakt een verslag van een op 4 januari te Emmen gehouden lezing er o.a. melding van dat:

- men te Emmen wel rijp was voor de oprichting van een zuivelfabriek, doch eerst de resultaten van de bijna gereed zijnde boterfabriek te Dalen wilden zien.
- Een veehouder verklaarde zich die avond aanstonds bereid voor fl. 500,-- aandelen in een dergelijke fabriek te willen nemen.
- Bij een handelaar werd op een van die tochten een grote partij boter in kluiten, door de boerinnen aangevoerd, aangetroffen. Deze moesten dooreen worden gekneed, op een Deense boterkneder, om dan als Drentse roomboter in blik en kistjes per post verzonden te worden.

Het is de schrijver een raadsel hoe men nog zulke boter lusten kan".

In de algehele vergadering van het Genootschap 21 maart 1890 te Beilen gehouden werd een brief behandeld van L. Mulder te Beilen die namens vele andere leden van de vereniging 'Het Plaatselijk Nut' vraagt of het Genootschap ook kan bevorderen dat voor jonge boerinnen of meisjes de gelegenheid komt een praktische cursus bij te wonen in zuivelbereiding. Dit onderwerp zou ter sprake gekomen zijn naar aanleiding van de 11^e januari door de Heer J.J. van Weydom Claterbos gehouden lezing. Na uitvoerige bespreking wordt onderzoek toegezegd.

Ter zelfde vergadering geeft de Heer J. Blom, uit Meppel, enige mededelingen ten beste omtrent het oprichten van boterfabrieken. "Over de oprichting van een dergelijke fabriek als Rogat moet men niet lichtvaardig denken. Een grote moeilijkheid is gelegen in het aanknopen van handelsrelaties voor de plaatsing van het product - *boter*. Vooral voor kleine fabrieken, zonder goed onderlegd directeur, met de nodige handelskennis, is dat moeilijk. Spreker acht het daarom nodig dat één lid van het bestuur geschikt is voor financieel beheer en verkoop van het product. Deze mededeling geschiedt niet om de sympathie voor de boterfabrieken te doen afkoelen, maar om de oprichters voor teleurstelling te behoeden".

Besprekingen werden voorts gehouden over het gebruik van roommeters om de koeien uit te zoeken. De Heer ten Oever wijst er op dat Denemarken ook verschillende kleine boterfabrieken heeft en vraagt hoe 't daar staat met de moeilijkheden bij de boter-afzet. De Heer Blom meent dat de moeilijkheden zich juist hier voor doen omdat men, waar de fabriekmatige bereiding in ons land nog in de beginne is, te kampen heeft met concurrentie van de handelaar in, op gewone wijze bereidde, boter.

blz. 11

De resultaten van de fabriek te Rogat worden eerst einde mei bekend wel is spreker een veehouder bekend, die, in het laatste jaar meer geld voor zijn melk had gemaakt, dan vroeger voor zijn boter van datzelfde aantal koeien. Dit levert dus reeds belangrijk voordeel op, daar hij nu zelf geen boter behoeft te maken, geen karn te onderhouden, geen vaatjes en meerdere benodigdheden behoeft aan te schaffen en in de winst der fabriek kan mededelen.

(Deze winst bedroeg in 't Rogat van mei 1889 tot 1 mei 1890 b.v. fl. 2500,-- , na aftrek van 5% of fl. 150,-- voor directeur en commissarissen en 10% of fl. 306,-- voor het personeel)

Ook is een leverancier bekend die van 13 koeien in 12 maanden fl. 1193,-- heeft ontvangen.

Voor de cursus te Bolsward kwamen geen aanmeldingen, hetgeen Mr. A. ten Oever doet voorstellen vanwege het Genootschap een bedrag van fl. 50,-- ter tegemoetkoming in de kosten beschikbaar te stellen.

In 1891 werden door de leraar - *J.J. van Weydom Claterbos* - lezingen over zuivelbereiding gehouden te **Diever, Loon, Annen, Odoorn en Westerbork**.

In 1892 te **Vries, Gieten, Dwingeloo, Oosterhesselerbrug en Ruinen**.

Als een gevolg van de in vorige vergaderingen gehouden besprekingen werd in de maand januari 1893 te **Ruinen** door genoemde J.J. van Weydom Claterbos een cursus in zuivelbereiding gegeven van 2 - 30 januari en voordrachten gehouden te **Hooghalen, Norg, Grolloo, Koekange, Echten, Gees, Rolde, Wijster, Pesse** en **Gasteren**.

De cursus te Ruinen werd gevolgd door 31 vrouwelijke leerlingen, waaronder ? gehuwden vrouwen, uit ver verwijderde streken kwam men zich te Ruinen overtuigen.

In de maand januari 1894 volgde een tweede cursus te **Rolde** met 42 vrouwelijke leerlingen, waaronder 12 gehuwde vrouwen. Ongeveer 250 bezoekers uit andere delen der provincie kwamen kijken.

Het verslag over 1894 zegt hierover: "De belangstelling in ene verbeterde zuivelbereiding is in deze provincie door lezingen en cursussen over dit onderwerp algemeen opgewekt en het gevolg daarvan is dan ook geweest de invoering van verbeterde zuivelbereiding op vele boerderijen en de oprichting van vele boterfabrieken zowel met stoom als met handkracht.

In 1895 volgt een soortgelijke cursus te **Vries**.

De eerste handkracht centrifuge werd in 1894 op een boerderij te **Ekehaar** geplaatst.

Naar aanleiding van de lezingen 14 januari 1895 te **Oosterhesselerbrug** en 16 januari 1893 te **Rolde**, waarheen afgevaardigden van **Erm** met een rijtuig met 2 paarden waren getrokken, *ook weer door* J.J. van Weydom Claterbos gehouden, werd een Commissie te Erm benoemd om in Limburg de kleine Handkrachtboterfabriekjes te gaan zien. Zodoende brachten de Heren W. Nijenhuis en J.S. Wilting van Erm en Zijlstra, directeur der zuivelfabriek te **Noord-Barge** een bezoek aan de handkrachtboterfabrieken, drie in totaal, te Heijel (?) (Limburg) en Beugen (Noord-Brabant) en werd besloten te Erm een soortgelijke inrichting te stichten.

Op 21 mei 1894 kwam de eerste handkrachtfabriek in Drenthe te Erm in werking onder leiding van de op 21 april 1894 tot directeur benoemde heer A. Ottens van Rolde.

De melk werd ontroomd met een Melotte handkrachtcentrifuge, later vervangen door een Alfacentrifuge. *De melk van, een deel van, de leverende veehouders was daarvoor geleverd aan de zuivelfabriek te Noord-Barge.*

De volle melk werd vóór het centrifugeren verwarmd met behulp van een voorwarmer die niet voldeed en al spoedig door de bekende kookpot-verwarming in een waterbad werd vervangen.

De vereniging in Erm is nimmer een rechtspersoon geweest. Een notariële acte van de oprichting ener Coöperatieve vereniging of Naamloze Vennootschap is nooit 'verleden' evenmin werd de Koninklijke goedkeuring op de statuten aangevraagd.

De eerste directeur bleef te Erm ongeveer 18 weken in functie en werd 20 augustus benoemd aan de 2^e handkrachtboterfabriek in Drenthe n.l. die te **Borger**, opgericht volgens de notulen naar aanleiding van - *ook hier* - "een lezing in februari 1894 door de Heer J.J. van Weydom Claterbos te Buinen gehouden".

blz. 12

Op een vergadering der Landbouwvereniging 17 februari 1894 te Borger gehouden werd een Commissie van 3 leden benoemd om na te gaan of een zuivelfabriek met handkracht te Borger zou kunnen worden opgericht. Nadat deze Commissie zoveel mogelijk inlichtingen had ingewonnen werd 12 maart door 47 der aanwezige personen besloten een kleine zuivelfabriek op te richten en namen terstond 19 personen aandelen tot een bedrag van fl. 640,--.

In 't laatst van april was ter vergadering aanwezig de notaris. Wegens onvolgende opkomst kon de acte niet gepasseerd worden en geschiedde dit eerst 16 augustus

1894. Voorzitter der Vereniging werd de Heer S. Reijnders, destijds burgemeester te Borger, Secretaris H. Smit, Penningmeester L. van Dijk en leden W. Hooiveld, allen te Borger, F. Billing te Drouwen, H. Meijeringh Jhz. te Westdorp en J. Boelens te Ees. Een perceel grond werd gekocht voor fl. 100,--

In de vergadering van 19 juli 1894 ontving het bestuur machtiging de benodigde inventaris aan te kopen en werd medegedeeld dat de bouwkosten van de fabriek, die 1 september gereed zou moeten zijn, zou bedragen fl. 1325,-- waarbij de bouw was opgedragen aan Hobe Scholten te Nieuw-Buinen.

Het salaris van de directeur A. Ottens, met 36 stemmen benoemd, werd bepaald op fl. 6,-- per week, een werkmans loon wordt benoemd op een loon van 50 cent per dag, besloten werd voorts dat elk lid zelf de melk aan de fabriek zou hebben te leveren.

De fabriek kwam 6 oktober 1894 in werking - *in een latere aantekening van de zuivelconsulent staat; volgens de Asser Courant van dat jaar 1 oktober 1894* - en verwerkte van 6 oktober 1894 tot en met 22 januari 1895 313.071 Liter melk, waarvoor werd uitbetaald in oktober 1894 tot en met februari 1895 3 cent per Liter; maart, april en juni 2½ cent per L. en in de maand mei 2 cent per L. Voor het verwerken van de melk waren nodig geweest behalve de Directeur, in oktober 1 werkmans loon van november tot mei 2 en van mei tot juni 3 werklieden.

Het loon dezer personen bedroeg van oktober tot maart elk 50 cent per dag, van 15 maart tot 15 april 60 cent per dag, van 15 april tot 15 mei 70 cent per dag en van 15 mei - 22 juni 75 cent per dag.

Over die eerste periode was er een - *positief* - saldo van fl. 337,62 waarin begrepen, fl. 40,-- boete van een melkvervalser.

Met het bedrijf te **Borger** is het zeer op en af gegaan, in de loop der jaren werden in de gemeente Borger handkrachtfabrieken gesticht, voor een deel in verband met bezwaren wegens melktransport waarin de leden te Borger de gehuchten niet of niet voldoende wilden tegemoet komen, voorts omdat enige tijd ontevredenheid heerste over beheer en uitbetaling en ook in verband met vervulling van Bestuursfuncties.

Bronniger werd opgericht in 1899, **Westdorp** en **Drouwen** in 1901. Voor de handkrachtfabriek te **Buinen** - ook gemeente Borger - werden reeds sedert februari 1894 pogingen gedaan een fabriek te verkrijgen; door moeilijkheden met de bestuursverkiezing werd volgens mededeling van het toenmalige hoofd der school eerst 5 augustus de acte gepasseerd en 6 augustus met het graven van de put - *ik vermoed de waterput* - begonnen.

Het voorzitterschap der Vereniging - *Borger* - ging van het hoofd der gemeente over op Dominee Hilerts de Haan, van 6 februari 1902 tot diens vertrek 31 oktober 1904. Ds. de Haan had zich vanaf de oprichting steeds bijzonder voor de zaak geïnteresseerd.

Ds. de Haan werd in 1904 opgevolgd door de toenmalige burgemeester A. Olt-hof, die voorzitter bleef tot april 1906, waarna H. Smit per 1 mei 1906 benoemd werd. In de vergadering van 1 juli 1906 werd de tegenwoordige Directeur/Beheerder benoemd.

Daar de zuivelfabriek van Borger het oudste handkracht bedrijf is wat tot stoom-zuivelfabriek is omgebouwd besteed ik er hier onder extra aandacht aan. Het is in 1926 een bedrijf van ongeveer 3 ½ miljoen KG. melk, met een grote moderne malerij, dit en vorig jaar, geheel verbouwd, met een moderne kaasmakerij er aan verbonden.

12a is een tabel over Borger

Boek	jaar	Liters of	KG.	Uitbetaling	ct.	Voor	Liter	
			melk			1 KG.	/ KG.	
						boter		
1 Okt.	1894	- 22 juni	313.071	Liters	3 - 21/2	"	-	-
		1895			zie tekst			
1 Mei	1895	- 1896	750.527	"	2 - 4	"	-	-
1 "	1896	- 1897	911.625	"	2,4	"	26	"
1 "	1897	- 1898	1.001.464	"	3,2	"	30	"
1 "	1898	- 1899	968.224	"	-	"	30	"
1 "	1899	- 1900	556.327	"	3,4	"	29	"
1 "	1900	- 1901	898.325	"	3,45	"	29	"
1 "	1901	- 1902	700.000	"	-	"	-	"
1 "	1902	- 1903	592.195	"	3,2	"	-	"
1 "	1903	- 1904	-	"	3,0	"	30,9	"
1 "	1904	- 1905	424.444	"	3,0	"	30,9	"
1 "	1905	- 1906	456.499	"	3,2	"	30,6	"
1 "	1906	- 1907	531.636	"	-	"	30,5	"
1 "	1907	- 1908	537.092	"	3,1	"	32	"
1 "	1908	- 1909	678.660	KG.	3,75	"	28,3	KG.
1 "	1909	- 1910	960.701	"	3,91	"	28,29	"
1 "	1910	- 1911	1.240.106	"	3,92	"	28,33	"
1 "	1911	- 1912	1.366.002	"	4,53	"	28,7	"
1 "	1912	- 1913	1.777.844	"	4,44	"	28,17	"
1 "	1913	- 1914	2.011.118	"	4,13	"	28,29	"
1 "	1914	- 1915	2.209.241	"	4,23	"	28,31	"
1 "	1915	- 1916	2.378.375	"	5,90	"	28,3	"
1 "	1916	- 1917	2.151.355	Liters	6,65	"	27,2	Liter
1 "	1917	- 1918	1.764.059	"	6,37	"	27,0	"
1 "	1918	- 1919	1.475.691	"	11,25	"	27,5	"
1 "	1919	- 1920	1.959.071	"	9,75	"	27,6	"
1 "	1920	- 1921	2.002.307	"	9,46	"	26,9	"
1 "	1921	- 1922	2.175.612	"	7,53	"	27,0	"
1 "	1922	- 1923	2.373.735	"	7,27	"	26,31	"
1 "	1923	- 1924	2.497.316	"	6,70	"	25,35	"
1 "	1924	- 1925	2.722.133	"	7,91	"	26,05	"

blz. 13

In 1894 werd besloten ook voor niet aandeelhouders melk te verwerken, doch deze 1/10 cent per liter te korten. Elke week mocht totaal 20 liter karnemelk verkocht worden tegen 3 cent de liter.

Het verslag van mei 1895 - mei 1896 meldt dat bouw en inventaris hebben gekost fl. 3621,74½ .

In augustus 1897 wordt de 3^e handkrachtcentrifuge er bij geplaatst en 10 maart 1896 wordt besloten voortaan de melk naar vetgehalte te betalen; verspreid worden 50 exemplaren van het boekje, voeding der koeien, van H.M. Kroon, onder de leden.

De boter werd geleverd aan de firma Halbersma te Sneek, ongekneet en in korrelvorm. Het reservefonds, 1 mei 1899 groot fl. 110,-- , wordt belegd op de Rijkspostspaarbank. In februari 1901 vragen de leden of het ook gewenst zou zijn een stoom-korenmalerij aan de fabriek te verbinden. **Drouwen** en **Westdorp** gaan echter zelf een handkrachtfabriek in werking brengen.

6 Februari 1902 wordt besloten een aandeel van fl. 50,-- te nemen in de Centrale Knederij te Assen.

Op 25 oktober 1902 wordt voorts besloten tot ziekteverzekering van het personeel, en wordt medegedeeld dat het Landbouwgenootschap sterk aanstuurt op stoomzuivelfabrieken en wordt besloten dit te onderzoeken.

7 December 1905 wordt gerapporteerd dat stoom opweegt tegen handkracht; een voordeel is het pasteuriseren, minder ziekte door ondermelk en zoete ondermelk wordt terug ontvangen. Besloten wordt met 58 tegen 34 stemmen tot stoom over te gaan, wel wordt nog gesproken over een malerij, doch er werd geen beslissing genomen.

26 Januari 1904 wordt medegedeeld dat de verandering in stoom zal moeten kosten; machinerieën fl. 5265,-- met malerij fl. 7420,--; verbouwingkosten voor malerij fl. 1000,-- , de malerij zou dus kosten ± fl. 3000,-- . Een voorstel direct een malerij er aan te verbinden wordt verworpen.

11 Februari d.a.v. stelde het bestuur voor niet aanstonds tot verandering in stoom, zoals de vorige vergadering besloten werd, over te gaan in verband met de "wankelmoedigheid" van vele leden, het bestuur blijft groot voorstander; karnemelk mag niet meer aan de fabriek verkocht worden!

22 Februari heeft het bestuur bedankt omdat geen karnemelk meer aan de fabriek verkocht mag worden.

7 Juni 1904 wordt besloten tot bouw van een ijskelder, de kwaliteit der boter laat te wensen over, de boteropbrengst is niet hoog.

6 september moet er andere afvoer voor het afvalwater gezocht worden, er komt een riolering tot stand - die in 1924 nog verlengt wordt, zodat ze nu op stromend water uitkomt. Één arbeider wordt afgeschaft in verband met de afname der melk.

12 Juli wordt het melkvervoer aanbesteed voor fl. 310,-- en zal getracht worden weer meer melk te krijgen door aansluiting der gehuchten te bewerken.

23 Januari 1907, het bestuur deelt mee dat vergaderd is met de gehuchten die nu zelf een handkrachtfabriekje hebben. Buinen wil wel samen werken mits de fabriek aan het vaarwater komt en zo dicht mogelijk bij het station Buinen.

blz. 14

Bezocht zijn ook de stoomfabrieken te **Exloo** en **Odoorn**;

Van 14 mei - 8 december 1906 betaalde Borger per 3% vet gemiddeld fl. 3,26¼, Exloo fl. 3,44, Odoorn fl. 4,42.

Borger had voor 1 KG. boter nodig 30,8 L. melk Exloo 28,4 L. en Odoorn 29,5 L.

Van de 517.737 L. melk van 1 januari 1906 - 1 januari 1907 geleverd, zou bij stoom, fl. 1300.-- meer gemaakt zijn. De vertimmering op fl. 7000.-- gerekend en een rente van 4½ % of fl. 315.-- zou door stoomkracht fl. 1000.-- meer gemaakt worden.

Besloten werd daarom de fabriek in stoom "om te werken" en machtiging verleend voor een geldlening bij de Boerenleenbank te Borger van fl. 7000.--.

Omtrent de vraag van Buinen, om daar de nieuwe fabriek te bouwen, wordt afwijzend beslist.

Dr. Prima (Frima ?) geeft het bestuur in overweging nog eerst het advies van de zuivelconsulent in te winnen.

In de vergadering van 27 maart werd een voorstel om bij de verbouwing terstond een malerij aan de fabriek te verbinden met 50 tegen 46 stemmen en 17 onthoudingen verworpen.

In de vergadering van 1 januari 1907, waarin ook de zuivelconsulent aanwezig is, wordt de verbouw voor fl. 2945.-- gegund aan H. Santing.

9 Maart 1908 wordt besloten te stemmen voor liquidatie van de Centrale Knederij te Assen, een tekort van fl. 1323.-- moest daarvoor later nog worden bijbetaald.

In 1916 werd een grote malerij bijgebouwd waarvan de kosten ongeveer fl. 35.000.-- met inventaris, hebben bedragen.

De laatste verbouwing onder beheer van de tegenwoordige beheerder, waarbij de gehele fabriek verbouwd werd en alleen een deel van de oude kelderruimte en de diepe put - omdat Borger juist op de "Hondsrug" ligt - bleven bestaan en tevens een kaasmakerij aan de fabriek werd verbonden vond plaats in 1925 / 1926, de aanbestedingsommen bedroegen voor de bouw fl. 63.000.-- en de inventaris fl. 20.000.--.

De derde handkrachtfabriek* was waarschijnlijk **Grolloo**, begonnen omstreeks 3 of 4 december 1894, volgens mededeling van de thans 84 jarige voorzitter die weet dat de fabriek even voor St. Nicolaas begon te werken en het eerste melkgeld 24 december werd uitbetaald.

Het bedrijf te Grolloo verdient bovendien vermelding omdat van het bestuur van die fabriek de stoot tot oprichting van de Drentse Zuivelbond uitging.

In de allereerste beginperiode kon die fabriek feitelijk slechts 1½ cent per L. melk uitbetalen, doch betaalde toen 2 ct. Korte tijd later werd de prijs 3,7 ct. er bleef toen zelfs nog geld in kas.

Ook particuliere Stoom- en Handkracht zuivelfabrieken werden in Drenthe opgericht en wel kwam 21 juni 1891 in werking het bedrijf van J.P. Hilkemeijer te Nijensleek, gemeente Vledder. Op 21 februari 1891 werd door het gemeentebestuur in Zuidwolde vergunning verleend aan J. Fritzlin "tot het inrichting en in werking brengen ener Stoomzuivelfabriek aldaar". Nagegaan wordt nog wanneer dat bedrijf in werking kwam.

* Mogelijk kan het ook de fabriek te Buinen geweest zijn, waar, volgens een brief van 6 oktober 1894, men dien morgen met het graven van de put begon.

Latere toevoeging zuivelconsulent:

Tijdens het typen van dit rapport komt nog bericht binnen dat Buinen waarschijnlijk 1 oktober 1894 zou zijn begonnen en het graven van de put verband zou houden met onvoldoende water.

Ofschoon uit vorenstaande reeds voor een deel gebleken zal zijn, welke oorzaken in de provincie Drenthe , aanleiding gaven tot de overgang naar de fabriek moge hieronder nog een korte samenvatting worden gegeven.

blz. 13

Allereerst is dan zeker de algemene teruggang der boterprijzen, mede een gevolg van het feit, dat Nederland werd verdrongen van de wereldmarkt en doordien andere landen ons voorbijstreefden en als een gevolg van de veelvuldige knoeierijen door handelaren en opkopers, doch ook wel door producenten bedreven.

Voorts de reeds meer genoemde ruilhandel. Stads-boterhandelaren die zelf de prijs der boter vrij willekeurig vaststelden en bij het kopen van de boter de hoogte van de prijs regelden naar de hoeveelheid lijnkoeken en andere veekeuken, rijstmeel enz. welke de boer terug kocht. Een ruilhandel welke zeer drukkend was en elke gezonde ontwikkeling tegen hield. De boter werd zogenaamd geleverd op marktgang d.i. op marktprijs; de nominale prijs hing voornamelijk af van de hoeveelheid kruidenierswaren, veevoeder enz. die werden terug genomen.

e boter werd veelal in 4 keuren gekocht. Een boterprijs van 30 cent kwam zelfs voor. De boter werd opgekocht door handelaren in Meppel, Coevorden, enz. doch ook door tussenpersonen voor handelaren in Zwolle en Deventer.

Ook de minder goede verkeerswegen en verkeersmiddelen waren oorzaak van slechte handelstoestanden.

Elders ontstonden Coöperatieve fabrieken omdat men meende dat de speculatieve bedrijven, waarvan de melk geleverd werd, niet voldoende uitbetaalden.

Dat de overgang naar de fabrieken over 't algemeen zo vlot verliep vindt dan ook zeker voor een groot deel zijn oorzaak hierin, dat de boer of boerin door zich bij de fabriek aan te sluiten geld in handen kreeg, wat voorheen niet het geval was, en kon gaan kopen, waar men wilde. De boer werd min of meer onafhankelijk van de tussenhandel en leefde met de grote conjunctuur mee.

Voorals de kleine veehouders konden veel profiteren, deze hadden weinig in te kopen. Door de ontwikkeling van dit proces is de boer economisch zelfstandig geworden en nam zijn belangstelling in de kwaliteit en hoeveelheid der zuivelproducten toe.

Onder die invloed ontstond ook een geheel nieuwe handelsorganisatie. Een periode van schitterende vooruitgang der veeteelt ging daarmee gepaard. Deze trad in omstreeks 1890.

De oprichting van fabrieken werd zoals reeds aangegeven in sterke mate in de hand gewerkt door lezingen en cursussen welke in de loop der jaren gegeven werden.

Slechte verkeerswegen - zandwegen, werkten het oprichten van vele kleine bedrijven sterk in de hand, het 'dorpisme' droeg daartoe mede bij - elk dorp wilde graag een eigen fabriek hebben; "van de stichting - van een fabriek -, schrijft iemand in 1894, scheen niets te kunnen komen, tot naijver over de voortvarendheid in twee naburige plaatsen de zielen wakker schudde".

Weer op een andere plaats voldoet levering der melk elders niet en werd besloten zelf een fabriek te bouwen. Tal van particulieren zagen in de fabrieksmatige boterbereiding een bestaan en zo verrijzen in Drenthe in de jaren 1895 en volgende jaren een groot aantal - handkracht - bedrijven.

De stichtingskosten waren niet hoog, voordelen waren er zeker boven de gevolgde wijze van *boterbereiding en het uitschakelen van de ruilhandel* en als voorloper van later te stichten grotere fabrieken meenden verschillende voorlichters der veehouders, de oprichting van kleine fabrieken, de eerst schrede op het gebied der fabrieksmatige zuivelbereiding niet te moeten ontraden.

Reeds in vergaderingen van het Landbouwgenootschap van 1889 en 1890, bracht de heer Mr. ten Oever de vraag, kleine of grote fabrieken ter sprake.

Het is zeer begrijpelijk dat de Drentsche veehouder, door de omstandigheden zuinig opgevoed, neigde in de richting van kleine, overzichtelijke, bedrijven waarmee hij meer van nabij contact kon krijgen, vooral ook wegens het moeilijke melktransport langs de zandwegen.

Voor de oprichting van handkrachtfabrieken was niet zo veel geld nodig. Toch bracht het bij elkaar brengen daarvan in de begin periode nog wel moeilijkheden mee. Tegen de hoge bouwkosten van een Stoomzuivelfabriek werd ten minste niet weinig op gekeken.

blz. 15

Aan enkele handkrachtfabriekjes werd het "directeurschap" of het werkman zijn, bij inschrijving gegund. Die met het laagste werkloon tevreden was maakte bijzonder veel kans.

Veel van de eerste directeuren van handkrachtfabrieken genoten hun opleiding bij A. Ottens te Rolde of aan de fabriek te Grolloo; een paar weken leertijd werd meest voldoende geacht. Vrees bestond er in de begin tijd vooral dat de afgeroomde melk van de centrifuge ongeschikt zou zijn voor kalveren en varkens en veel minder waard zou zijn dan de karnemelk van de boerderij, bij eigen boterbereiding verkregen, varkenshouden werd onmogelijk geacht.

Anderen meenden weer zelf puike boter te maken en wilden zich daarom niet aanstonds aansluiten. Vooral de (ouden van dagen) *ouderen* hadden de meeste bezwaren.

De kwaliteit van de aangevoerde melk moest veel verbeterd worden.

Aan een particuliere handkrachtfabriekje in Drenthe geschiedde het ontromen door de betaalde handkrachten zo slecht, dat de boeren het de moeite waard vonden de afgeroomde melk die van de fabriek terug kwam, thuis nog weer te gaan karnen. Toen werd het bedrijf, zo vertelde de vroegere eigenaar mij, dan maar veranderd in stoomkracht.

Ook waren er plaatsen waar naast de bestaande fabriek een tweede werd gebouwd door hen, die bezwaren maakten tegen het verwerken der melk op zondag. *Nijerveen - Kolderveen*.

Er zijn jaren geweest dat in de provincie Drenthe een groot aantal handkrachtfabriekjes in werking was. Zo b.v. in het jaar :

1896	46
1899	52
1900	47
1901	52
1902	49
1903	53
1904	51
1905	50

IV. Overgangen van handkrachtfabriekjes naar Stoomzuivelfabrieken.

Bijgaand overzicht geeft de geleidelijke voortgang en ontwikkeling der fabrieksmatige zuivelbereiding in Drenthe. *Ik vermoed dat dit overzicht ontbreekt in het archief!*

Uit dit overzicht blijkt tevens de verandering van handkrachtfabrieken in bedrijven door stoom gedreven, het verdwijnen van fabrieken en de opheffing ervan als een gevolg van samenwerking tot groter bedrijven.

Ook blijkt daaruit de uitbreiding der tegenwoordige fabrieken tot bedrijven welke tevens melkproducten bereiden, waaraan kaasmakerijen verbonden zijn en waaraan verbonden of waarnaast gesticht door de zelfde vereniging of organisatie een korenma-lerij of handel in veevoederartikelen en soms ook meststoffen.

In het jaar 1898 werden de eerste handkrachtfabriekjes veranderd in stoomfabrieken en volgden in 1899 en 1900 meerdere handkrachtboterfabrieken dat voorbeeld.

Dat deze overgang niet sneller heeft plaats gevonden en in 1902, 1904, 1905, 1908 en zelfs in 1910, 1911, 1913, 1914 en 1915 nog bedrijven volgden, is voorzeker voor een deel toe te schrijven aan het feit dat men in Drenthe zeer gehecht was aan een fabriek in eigen dorp of gehucht en voorts waarschijnlijk aan de omstandigheid dat 8 juni 1901 door de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe werd besloten te Assen op te richten een Coöperatieve Centrale Knederij en Exportvereniging Drenthe, ten doel hebbend, "het kneden, verpakken en verkopen van onvervalste boter". Leden der Vereniging zouden kunnen zijn Coöperatieve Verenigingen of N.V. op Coöperatieve grondslag welke in Drenthe een zuivelfabriek exploiteren en lid waren van de Drentsche Zuivelbond.

Hier zou voor de Drentsche handkrachtfabriekjes de gelegenheid komen de boter gezamenlijk af te zetten en zou deze niet meer naar een opkoper in Friesland gezonden behoeven te worden zoals veelvuldig geschiedde. Ook hoopte men door samenwerking van verschillende kleine partijen boter, groter en beter verkoopbare partijen te verkrijgen.

De bedrijven zelf hadden toch moeilijkheden met de afzet der boter zoals duidelijk op de eerste vergaderingen van de Zuivelbond bleek, een Commissionair uit Engeland kwam daarvoor in maart 1897 in een Bondsvergadering over - *vertellen?* - aangezien de Nederlandse Consul - Generaal de Heer Haas (?) verhinderd was.

blz. 17

Ter zelfde tijd werd reeds in die Bondsvergadering medegedeeld door de reeds eerder genoemde Heer Ottens, toenmalig directeur der handkrachtfabriek te Rolde, dat niet aan alle fabrieken de werktuigen goed waren en de minder goede kwaliteit der boter ook te wijten zou zijn aan een verkeerde behandeling der melk door de leveranciers.

Medegedeeld kon worden in diezelfde vergadering dat de Rijkslandbouwleraar, de Heer **Elema** vanwege het Hoofdbestuur van het Genootschap ter bevordering van de Landbouw in Drenthe alle fabrieken in Drenthe zou bezoeken en daarover een rapport uitbrengen. De mogelijke gebreken zouden dan wel aan het licht komen. Uit een en ander blijkt reeds voldoende dat naast het feit dat het product der fabriekjes niet altijd prima was, ook de afzet der boter grote moeilijkheden ondervond en uitgezien werd naar wegen en middelen om daarin verbetering te krijgen.

In het bijzonder bij het Genootschap ter Bevordering van de Landbouw in Drenthe was men zoals hierboven reeds werd medegedeeld werkzaam om fabrieken en fabriekjes te helpen en werd bij de Regering ten sterkste aangedrongen op het toestaan der gelden voor aanstelling van een Zuivelconsulent.

De pogingen van het Landbouwgenootschap werden met succes bekroond en reeds 30 mei 1899 kon de Voorzitter van de Zuivelbond mededelen dat weldra een Zuivelconsulent in Drenthe zou zijn gevestigd, de Bond zich zo spoedig mogelijk met hem in verbinding zou stellen en zou kunnen profiteren van zijn deskundigen en wetenschappelijke blik en gesteund door het hoofdbestuur van het Landbouwgenootschap de Zuivelbond wel een werkzaam jaar zou kunnen te gemoed gaan.

In december 1899 werd de aankomst gevestigd op de mogelijkheid tot verkoop van boter op de botermijn te Zutphen, staande onder beheer van de Gelders - Overijsselse Zuivelbond te Zutphen en worden plannen gemaakt in 1899 en 1900 om tot boterkeuring en zodoende langs die weg, tot kwaliteitsverbetering van de boter te komen.

Reeds in de vergadering van 14 augustus 1896 waar in tegenwoordigheid van de voorzitter van het Genootschap ter Bevordering van de Landbouw in Drenthe, de oprichting van een Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken besproken werd, werd volgens mededelingen van de eerste Secretaris van die Bond door de Voorzitter de Vergadering voorgesteld een Bond op te richten welke mede ten doel zou hebben de verkoop der boter op minst kostbare wijze te doen plaats hebben dan thans het geval was en het vervoer voordeliger te doen plaats vinden; "het oprichten ener kneedmachine is iets van later zorgen". Toen werd dus reeds over de oprichting van een knederij gedacht.

Op 16 oktober 1901 werd de oprichtingsakte de **Centrale Knederij** notarieel verleden en traden aanstonds 13 Coöperatieve handkrachtfabrieken toe.

Aan deze Centrale Knederij werd de boter gekeurd, in verschillende partijen aangevoerd en gezamenlijk verzonden. Uitbetaling geschiedde naar keur, meerdere pogingen werden gedaan om tot kwaliteitsverbetering te komen.

Besprekingen vonden plaats in de Algemene Vergadering van de Zuivelbond in 1902 om te geraken tot de aanstelling van een Ambulant - Directeur, die bij ziekte of verlof van een directeur zou kunnen optreden, doch tevens, omdat hij in zovele bedrijven zou komen, als leermeester voor vele zou kunnen optreden.

Bij de boterkeuringen, welke plaats hadden door de ingezonden boter 2 keer te keuren met een tussenruimte van ongeveer 7 dagen, was menigmaal gebleken dat bij een eerste boterkeuring de boter van handkrachtboterfabrieken zonder gebreken was en bij de tweede keuring de boter van de handkrachtfabrieken sterk in kwaliteit achteruit was gegaan door het niet pasteuriseren van de room en de boter van stoomzuivelfabrieken niet minder was geworden.

Overwogen werd daarom door het Bestuur van de Zuivelbond om een prijsvraag uit te schrijven voor een pasteurisatietoestel voor handkrachtfabrieken.

Bij besprekingen in maart 1902 in de algemene Vergadering van de Zuivelbond daarover gehouden waren twee stemmingen - *stromingen* - merkbaar.

Een partij meende dat al kwam er een voor handkrachtfabrieken geschikt pasteurisatietoestel men toch niet zou komen waar men moet zijn, het een halve maatregel zou zijn en wel eens kon blijken dat de fabrieken weer geld hadden uitgegeven dat als weggegooid zou beschouwd moeten worden. Pasteuriseren alleen toch werd niet voldoende geacht en zou moeten gepaard gaan met diep koelen.

blz. 18

Bovendien meende men dat de aanvoer en het verwerken van de melk 's zomers niet zo vlug geschiedde of de room zou reeds zuur zijn voor het pasteuriseren; terwijl voorts de afgeroomde melk nog besmet zou blijven.

De andere partij, waartoe ook de toenmalige Zuivelconsulent behoorde, meende dat er handkrachtfabrieken waren, b.v. waaronder met 400.000 Liter melk per jaar, wel-

ke met voordeel in een stoomzuivelfabriek zouden kunnen worden omgezet, doch dat de tijd er nog niet rijp voor was, om daar toe thans over te gaan.

Met zoveel omstandigheden zou rekening moeten worden gehouden. Het pasteuriseertoestel zou wellicht de brug zijn om tot stoom te komen en beter boter zou worden verkregen.

Een rapport werd als een gevolg van dat onderzoek uitgebracht over de vraag; "Hoeveel melk moet en fabriek verwerken om voordeliger als stoom - dan als handkracht - boterfabriek te draaien".

De Commissie onder voorzitterschap van de toenmalige eerste Zuivelconsulent in Drenthe - **Postuma** - doet aan de hand van enige, aan de praktijk ontleende, becijferingen uitkomen, dat een handkrachtfabriek met 400.000 - 500.000 KG. melk voordeel zal kunnen hebben van de verwerking der melk met stoomkracht. Aan het slot van het rapport worden deze twee algemene opmerkingen gegeven:

1. dat met het schrijven van dit rapport niet beoogd wordt direct de handkrachten in stoom om te zetten omdat verwacht werd dat als de Commissie zich daarmee bezig houden ongetwijfeld een storm van verontwaardiging over een groot deel van Drenthe zou opgaan .
2. dat deze cijfers gegeven werden ter verspreiding van algemene kennis opdat te zijner tijd ieder belangstellende bij de boterfabricatie er zijn nut mee zou kunnen doen. Dit rapport op ruime schaal verspreid heeft ongetwijfeld het zijne bijgedragen tot de verandering van handkrachtfabriekjes in stoombedrijven.

Tot de allereerste werkzaamheden van de tweede Zuivelconsulent - *de schrijver van dit rapport J.C. van Weydom Claterbos werd per 1 januari 1905 aangesteld* - behoorde dan ook het verlenen van voorlichting en steun bij de omzetting der handkrachtfabriek te **Eelde** tot stoom, spoedig gevold door de bedrijven te **Borger, Hijken, Hooghalen, Buinen, Bunne** en in later jaren gevold door meerdere.

In de **gemeente Beilen** kwam na jaren van voorbereiding een vereniging van handkrachtfabrieken tot één stoomzuivelfabriek tot stand. Van de 12 fabrieken in die gemeenten gelegen bleven er geruime tijd eerst slechts 4 over, terwijl thans die gemeente 3 stoombedrijven telt n.l. te **Beilen, Hooghalen en Hijken**.

In de gemeente **Borger** verdwenen geleidelijk de verschillende handkrachtfabrieken nadat te Borger zelf het bedrijf werd omgezet in een stoomzuivelfabriek, alleen de bedrijven te **Drouwen, Buinen en Nieuw-Buinen** bleven bestaan en werden ook in stoomfabrieken veranderd.

De laatste stoot tot het verdwijnen der handkrachtfabrieken werd wel gegeven door de opheffing in 1906 van de Coöperatieve Centrale Knederij en Exportvereniging in Assen en de rantsoenering der brandstoffen in de oorlogsjaren - *1^e wereldoorlog*.

In **Ruinerwold** kwam in 1925, na reeds eerder aan de orde te zijn geweest, de combinatie tot stand van 2 naburige stoomzuivelfabrieken tot een bedrijf met 6 miljoen KG. melk.

De toestand is thans zo geworden dat op 1 januari 1926 in de provincie Drenthe nog aanwezig waren totaal 59 zuivelbedrijven, waarvan:

- 46 gedreven door stoomkracht,
- 5 gedreven door een zuiggasmoter - *benzinemotor*
- 3 gedreven door een ruw-oliermotor - *dieselmotor*
- 5 door elektriciteit.

Van deze zuivelfabrieken bereidt;

1 bedrijf behalve boter ook, melkpoeder,

1 gecondenseerde melk,

1 melkpoeder, gecondenseerde melk en kindermeel,

14 bedrijven bovendien kaas - (1 bedrijf zal in de loop van 1926 waarschijnlijk nog kaas gaan bereiden; de aanbesteding van de bouw der kaasfabriek had reeds plaats.)

van één bedrijf is de kaasmakerij nog in aanbouw, dit bedrijf is in genoemd aantal van 14 reeds mee geteld.

1 fabrieken bereiden thans geregeld kaas, waarvan 2 bedrijven een inrichting voor mechanische kaasbereiding hebben,

1 bedrijf is verbonden alleen een handel in voederartikelen, terwijl

35 bedrijven een malerij verbonden is met handel in veevoederartikelen.

blz. 19

Enkele bedrijven zorgen nog voor de stroomlevering voor de elektrische verlichting van het dorp en de woningen van een groot aantal landbouwers en het dorsen met elektriciteit. Wat betreft de omvang van de productie der bedrijven kan deze het beste blijken uit de productiecijfers telken jaren verzameld door het Botercontrolestation Assen

Het volgende overzicht betreft de toestand op 31 december van de genoemde jaren geeft daarvan een goed beeld.

Jaar	Stoom	Hand	Totaal	Geproduceerde boter in 1000 KG.	Bijgekocht boter in 1000. KG.	Getinde boter in KG.
1903	29	23	52	2.058.782	-	-
1904	34	33	67	2.106.369	-	5.000
1905	37	38	73	3.080.686	-	32.000
1906	49	35	84	3.504.270	117.702	100.000
1907	50	36	86	4.067.663	109.924	31.000
1908	53	28	81	3.932.597	6.319	-
1909	53	21	74	3.793.185	32.382	-
1910	53	20	73	3.925.568	44.986	-
1911	55	13	68	3.714.406	45.707	-
1912	56	12	68	4.161.707	16.456	-
1913	57	9	66	4.750.566	103.748	-
1914	58	5	63	4.926.790	20.432	-
1915	60	7	67	4.597.202	17.950	-
1916	64	4	68	4.896.404	115.624	-
1917	63	1	64	4.178.352	59.649	-
1918	63	0	63	3.048.586	15.198	-
1919	62	0	62	3.430.748	63.850	-
1920	62	0	62	3.993.366	91.300	-
1921	61	0	61	4.277.448	43.456	-
1922	61	0	61	4.955.840	24.782	-
1923	61	0	61	5.719.741	39.100	-
1924	61	0	61	5.284.591	61.873	-
1925	59	0	59	6.177.443	32.733	-

Daarnaast werd in 1925 nog bereid ongeveer 12.000 KG. boter door landbouwers niet aangesloten bij de Botercontrole, dus zogenaamde ongecontroleerde boter.

Uit bovenstaande overzicht blijkt ook ten duidelijkste welke invloed de fabrieksmatige zuivelbereiding gehad heeft op de veehouderij. Deze is enorm toegenomen gezien de grote toename der productie

Voor een ander deel is deze toename toe te schrijven aan de toegenomen productie door verbetering van de veestapel, de oprichting van Fokverenigingen en Controleverenigingen. In 1924 waren b.v. in Drenthe werkzaam 43 Fok- en Controleverenigingen met 1134 leden, waarvan 5676 koeien gecontroleerd werden.

De toename van de veestapel mogen blijken uit onderstaande cijfers ontleend aan de verslagen van de Landbouw in Nederland

Melk en kalfkoeien aanwezig in:

1866	tot en met	1870	39.567
1871	" " "	1880	40.008
1881	" " "	1890	39.727
1891	" " "	1900	39.967
		1901	42.232
		1902	42.221
		1903	44.279
		1904	44.902
		1910	51.142
		1921	53.657

Vanaf 1889, dus sedert het in werking treden der eerste zuivelfabrieken in Drenthe, een toename van het aantal melk - en kalfkoeien van 39.567 tot 53.687 in 1921, of ruim 14.000 melk en kalfkoeien.

blz. 20

Terwijl enkele veranderingen van handkrachtfabrieken in stoomzuivelfabrieken plaats vonden door het plaatsen van een staand stoomketeltje en een kleine stoommachine, werden op andere plaatsen geheel nieuwe fabrieken gebouwd.

Voorts werden in de laatste jaren geheel nieuwe moderne fabrieken gebouwd als een gevolg van de steeds toenemende melkaanvoer, mede veroorzaakt door de aanmaak van nieuw land in enkele gedeelten der provincie en voor een ander deel verband houdende met de wijziging van het bedrijf waar behalve boter voortaan kaas of andere melkproducten worden bereid.

De Stoomzuivelfabriek te **Veenhuizen**, van de Rijkswerkinrichting aldaar, werd in 1924 opgeheven en de melk geleverd aan een naburige Stoomzuivelfabriek. Ook verdween het ontromingsstation van de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek **Fredesoord te Willemsoord** (Overijssel) gevestigd. *(moet mogelijk Wilhelminaoord zijn)*

Het ontromingsstation der Coöperatieve Stoomzuivelfabriek **Zuidwolde** gevestigd te **Drochterenopslag** - *gehucht in zuidelijke puntje oude gemeente Zuidwolde* - is nog steeds in werking en onderging voor korte tijd enige verandering.

Een belangrijke combinatie waardoor vele handkrachtfabrieken en een particuliere Stoomzuivelfabriek werden opgeheven was de oprichting der **Asser** Coöperatieve melkinrichting.

In de oorlogsjaren werd aan verschillende fabrieken ook caseïne bereid en werd een speciale verkoop vereniging daarvoor opgericht, deze bereiding betekend thans nog zeer weinig.

VI. De tegenwoordige stand van het Zuivelbedrijf.

Op blad (18) van dit verslag is reeds aangegeven dat Drenthe thans telt 59 zuivelfabrieken, waarvan 46 gedreven door Stoomkracht, 5 door een zuigkrachtmotor, 3 door een ruwoliemotor en 5 door elektriciteit

Door deze fabrieken was in 1925 bereid 6.177.443 KG. boter, terwijl daar buiten nog ongeveer 12.000 KG. ongecontroleerde boter bereid werd.

Voorts wordt in 1926 door 14 bedrijven kaas bereid, terwijl door 2 fabrieken gecondenseerde melk, door 2 bedrijven melkpoeder en door 1 bedrijf nog kindermeel vervaardigd wordt.

Naast zeer moderne, nieuwe fabrieken zijn er onder deze bedrijven vele welke in behoorlijke toestand verkeren, doch ook zijn er, welke noodzakelijk verandering, uitbreiding of vernieuwing behoeven, terwijl er ook bedrijven zijn waarvoor, gezien de betrekkelijke geringe melkaanvoer en de korte afstand waarop deze bedrijven van elkaar gelegen zijn, het wel overweging zou verdienen, na gaan in hoeverre samengaan van naburige fabrieken in het voordeel de veehouders zou zijn te achten, zowel door besparing aan onkosten, als door voordeliger verkoop van de grote partijen goede producten door één hand.

Nog in 1925 werd de zuivelfabriek te **Tinaarloot** b.v. opgeheven en de melk thans verwerkt aan de op korte afstand gelegen fabriek te Vries.

Opvallend is wel het grote aantal zuivelfabrieken waaraan malerijen en - of handel in veevoederartikelen verbonden is.

Bij de fabrieken te **Roden**, **Noord-Barge** en **Smilde** werd reeds aanstonds een malerij bij de fabriek bebouwd, de andere malerijen werden later gesticht.

Niet altijd verdient deze combinatie aanbeveling en wordt het malen niet goedkoop indien de machine alleen voor de malerij moet lopen. Enige fabrieken bezigen voor het malen in de middaguren elektriciteit.

Enkele bedrijven zijn werkzaam als filiaal aan de **Coöperatieve Landbouwersbank en Handelsvereniging te Meppel**. Anderen weer betrekken veel door bemiddeling van het **Centraal Bureau te Rotterdam**.

De verkoop der door de fabriek geproduceerde boter was aanvankelijk aan elk bedrijf afzonderlijk overgelaten; een deel er boter werd verzonden in korrelvorm, na gewassen te zijn, verpakt in manden, naar een handelaar in Sneek. De levering daarheen heeft, hoewel daaraan meerdere bezwaren verbonden waren, daarom zo lang stand gehouden omdat de fabrieken zo spoedig de gelden over gemaakt kregen en daarvoor dus geen risico liepen.

blz. 21

Een ander deel der boter werd verkocht aan handelaren en naar het buitenland gezonden.

In 1896 bevredigde deze toestand niet en was dit mede een voornamelijk aanleiding tot het doen van pogingen om te geraken tot oprichting van een Zuivelbond, zoals hierboven reeds werd medegedeeld, ten doel hebbende, de nog bestaande gebreken aan de

boterbereiding te verbeteren en de verkoop van het product, door een minder kostbare wijze van vervoer als anderszins voordeliger te maken. Door het voorlopige bestuur werd reeds gesproken over "een gemeenschappelijke knederij".

Veel instemming had dit plan in de vergadering van 14 augustus 1896 nog niet, terwijl een der afgevaardigden van Buinen oordeelde dat vermenging van verschillende soorten boter, goede en slechte, nooit een goed product kan opleveren.

In latere vergaderingen van de tot stand gekomen Zuivelbond wordt, zoals hiervoor reeds eveneens met een enkel woord is medegedeeld, aangedrongen op deelname aan de botermijn te Zutphen; andere fabrieken zonden boter naar de particuliere botermijn in Noord-Brabant.

Vanaf 1 februari 1900 tot augustus 1914 werd eveneens een botermijn te Meppel gehouden, waarheen ook door verschillende fabrieken een deel van het product werd gezonden.

De aanvoer aan deze botermijn bedroeg in:

Jaar	Aanvoer (KG.)	Middenprijs (fl.)	per KG.
1900	300.000	1,13½	
1901	410.000	1,17	
1902	500.000	1,12	
1903	425.000	1,16	
1904	400.000	1,13	

Vanaf 1903 tot 1904 verloopt de markt van boerenboter. Ook de aanvoer van boerenboter op de grote markten is vanaf 1904 gering, om langzamerhand geheel te verdwijnen. De markten van boerenboter te Assen, Coevorden en Hoozevee, welke in 1889 en volgende jaren nog enige betekenis hadden, waren in 1900 behalve die te Meppel nagenoeg geheel verdwenen.

De productie van boerenboter in 1896 geschat op 1.360.300 KG., werd in 1897 aangeslagen op 1.205.000 KG., in 1898 op 1.062.400 KG., in 1899 954.400 KG. en in 1900 op 764.500 KG.

De gemiddelde boterprijzen in die jaren op de markten betaald waren als volgt:

Jaar	Boter	Prijs (fl.)
1896	grasboter	0,88 ½
1897	"	0,87 ½
1898	"	0,89
1899	"	0,98
1900	"	0,97

Verder was de aanvoer op de botermijn te Meppel de volgende:

Jaar	Aanvoer (KG.)	Middenprijs (fl.)	per KG.
1905	360.000	1,20	
1906	328.000	1,25	
1907	303.000	1,21	
1908	356.000	1,27	
1909	231.000	1,26	
1910	230.000	1,38	
1911	218.000	1,38	
1912	222.000	1,37	
1913	150.000	1,33	
1914 *	76.200	1,26	

* tot augustus

Door de - 1^e wereld-oorlog moest deze botermijn worden stopgezet en kwam zij nimmer weer in werking.

Aan de tot dusverre gedreven handel in boter der handkrachtfabrieken kleefden in hoofdzaak de volgende bezwaren:

1. er werd niet voldoende gelet op de kwaliteit der boter, in het algemeen gesproken werd alles altijd als eerste kwaliteit betaald, met dit gevolg, dat aan de bereiding niet de nodige aandacht werd geschonken.
2. werd de boter in korrelvorm verzonden en verkocht en konden de fabrieken nimmer zeggen hoeveel boter zij hadden geleverd en moest men tevreden zijn met het gewicht door de ontvangers der boter opgegeven.

De 8^e juni 1901 werd daarom door de Drentsche Zuivelbond besloten een Coöperatieve Centrale Knederij op te richten welke 6 juni 1902 in werking trad.

blz. 22

De totale kosten van bouw, inrichting enz. bedroegen fl. 29.823,66½.

In 1908 na vele moeilijke jaren te hebben doorgemaakt, mede omdat de deelname der fabrieken ver beneden de verwachting bleef, werd de Centrale Knederij geliquideerd en het gebouw betrokken door de Asser Coöperatieve Melkinrichting, welke inmiddels was ontstaan uit een 6 tal handkrachtfabrieken.

Een gedeelte der fabrieken had inmiddels deelgenomen aan de rechtstreekse verkoop van de boter ingesteld door de Algemene Nederlandse Zuivelbond - F.N.Z. - met de verkoop in Arnhem en levering aan de Nalles (?) Centrale te Parijs.

Ook ontstonden in de oorlogsjaren een tweetal verkooporganisaties n.l. de Coöperatieve Drentse Zuivelverkoop Vereniging (C.D.Z.) en de Drentschen Boterverkoop Vereniging (D.B.V.).

Deze laatste vereniging verdween wederom, zo spoedig de vrije handel maar even weer mogelijk werd.

De C.D.Z. daarentegen, met een eigen directeur, groeide, als onderdeel van de Nederlandsche Coöperatieve Zuivelverkoopvereniging (N.C.Z.), later de Nationale Coöperatieve Zuivelverkoopvereniging, uit tot een belangrijke verkooporganisatie, waarbij thans 26 Coöperatieve zuivelfabrieken in Drenthe zijn aangesloten.

Aansluiting bij een verkooporganisatie verdiend in de tegenwoordige tijd zeker voor alle bedrijven ernstige overweging, zowel om onderlinge concurrentie zo min mogelijk te doen zijn en voorts omdat de risico aan eigen handel verbonden tegenwoordig verre van gering is en het afzetgebied zich ook door maatregelen van omliggende landen en moeilijkheden met kredietvraagstukken, enigermate verplaatst heeft.

Andere fabrieken hebben weer grote detailhandel, vaste afnemers, of zijn in de zogenaamde vrije handel.

De 12^e mei 1903 werd besloten tot oprichting van het Botercontrolestation Assen met aanvankelijk 36 bedrijven in de provincie Drenthe waaronder 2 particuliere bedrijven, ook was korte tijd aangesloten 1 bedrijf in de provincie Groningen. De productie-cijfers der aangesloten bedrijven op blad (19) vermeld mogen een voldoende overzicht geven van de ontwikkeling van die organisatie.

De Drentsche Zuivelbond werd, onder medewerking van het Drentsche Landbouwenootschap, door de toenmalige Voorzitter de Heer W.J. Boelken en de toenmalige Thesaurier - *penningmeester* - de Heer R.Vos, opgericht 14 augustus 1896; de statu-

ten werden vastgesteld 14 oktober 1896 en daarop de Koninklijke Goedkeuring gevraagd, welke 11 mei 1897 werd gekregen.

De Vereniging werd aangegaan voor de tijd van 29 jaar, ingaande 1 mei 1897. De eerste stoot tot oprichting werd gegeven door het bestuur der Coöperatieve Zuivelfabriek te Grolloo.

Niet alleen in de aanvang, doch ook in latere jaren heeft de Drentse Zuivelbond met moeilijkheden te kampen gehad.

In het derde jaar na de oprichting en in het 5^e jaar werd door het Landbouwgenootschap een subsidie van fl. 250,-- verleend.

De Bond nam langzamerhand voortdurend in bloei toe, tot in 1912 de toestand zodanig was veranderd dat van de oorspronkelijke 48 fabrieken er nog slechts 16 lid bleven van de Bond.

Verandering en verplaatsing der boterkeuringen en opheffing van het hulpstoffen depot waren mede oorzaak daarvan. Andermaal werd de hulp van het Genootschap ter bevordering van den Landbouw in Drenthe ingeroepen en 7 januari 1913 kreeg in algemene vergadering, onder leiding van de toenmalige *penningmeester* van het Landbouwgenootschap, de Heer Lunsingh Meijer, een reorganisatie haar beslag.

De Vereniging telde toen weer 25 leden, wel getal zich in de volgende jaren wederom regelmatig uitbreidde.

Jaren van inspanning waren echter nodig om weer op krachten te komen en in 1916 werden, door de Ministeriële bepaling dat aan organisaties aangesloten bij een der 3 Nationale Zuivelbonden, onder voorwaarden van verplichte melklevering, een toeslag op de afgeleverde boter zou worden uitgekeerd, op 6 na alle Coöperatieve Drentsche zuivelfabrieken lid van de zuivelbond.

blz. 23

Korten tijd daarna traden verschillende bedrijven weer uit. De Zuivelbond heeft in de loop der jaren door verschillende bemoeiingen en zijn afdelingen zeer zeker grote invloed uitgeoefend op de zuivelbereiding en dat wel vooral door de gehouden boterkeuringen reeds in 1899 ingesteld.

Reeds vanaf het tweede jaar na de oprichting had geregeld de gemeenschappelijke aankoop van de hulpstoffen plaats en is de afdeling aankoop thans gegroeid tot een instelling met een omzet van ± fl. 230.000 per jaar.

Uit de overschotten van deze afdeling aankoop worden sedert 1926 bedragen afgezonderd voor de in 1926 afgesloten pensioenverzekering van de directeuren der fabrieken en uitkeringen aan hun weduwen.

Cursussen ter opleiding van fabriekspersoneel worden gegeven. Het gedeponeerde handelsmerk, Erica, wordt op de verpakking op de boter en wikkelpapieren door vele bedrijven toegepast.

Ontwikkelingen Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe
(volgens tellingen in de jaarverslagen)

				Hand	Stoom	Totaal	Verw. KG. melk	ontv.	fl.	Begroting
1 Mei	1897	-	1898	14	1	15	8.000.	"	"	34,-- / 53 uitg.
"	1898	-	1899	13	1	17	10.000	"	"	300,--
"	1899	-	1900	23	4	27	20.000	"	"	600,--
"	1900	-	1901	24	9	35	20.500	"	"	1019,--
"	1901	-	1902	23	15	38	33.454	"	"	1461,20
"	1902	-	1903	21	19	40	42.438	"	"	2180,20
"	1903	-	1904	20	22	42	44.442	"	"	1986,20
"	1904	-	1905	19	22	41	45.807	"	"	2180,--
"	1905	-	1906	19	26	47	46.719	"	"	2230,--
Dec.			1906	19	27	46	58.844	"	"	2654,--
"			1907	17	27	44	62.184	"	"	2511,50
"			1908	6	33	39	66.802	"	"	3290,--
"			1909		21	21	47.136	"	"	3452,56
"			1910		19	19	48.617	"	"	--
"			1911		16	16	39.332	"	"	1656,--
"			1912		16	16	44.242	"	"	1424,--
"			1913		26	26	68.324	Uitg	"	2339,--
"			1914		30	30	81.004	"	"	2150,--
"			1915		32	32	87.721	"	"	2580,--
"			1916		36	36	93.499	"	"	3115,--
"			1917		39	39	86.885	"	"	3441,50
"			1918		55	55	100.014	"	"	4910,--
"			1919		55	55	81.527	"	"	8895,--
"			1920		55	55	96.181	"	"	22.605,--
"			1921		55	55	107.165	"	"	26.615,--
"			1922		49	49	102.128	"	"	28.320,50
"			1923		49	49	120.055	"	"	26.867,50
"			1924		50	50	137.613	"	"	24.235,--
"			1925		47	47	137.854	"	"	30.325,--

In de laatste jaren wordt ook gewerkt in de richting der tuberculose bestrijding onder het rundvee. Een door Gedeputeerde State van Drenthe ingestelde Commissie heeft deze aangelegenheid in studie genomen en daarover tweemaal gerapporteerd. De rapporten zijn nog niet openbaar gemaakt, doch als gevolg van een en ander is opgericht een **Bond van Onderlinge Veefondsen** die in zijn programma ook heeft opgenomen de tuberculosebestrijding, onder het rundvee. De beperkte deelname in de aanvang maakt dat dit onderdeel voorlopig nog moet blijven rusten en de Bond zich vooral bezig houdt met de afzet van wrak vee.

blz. 24

Als tweede gevolg is te noemen de benoeming door het Landbouwgenootschap van een Commissie voor stalverbetering en inrichting van boerderijen. De Commissie is reeds met haar werkzaamheden aangevangen en mag zich in veler belangstelling verheugen.

Het 1^e rapport aan Heren Gedeputeerden Staten uitgebracht had n.l. betrekking op het verband tussen stallen en tuberculose.

De reeds gedurende enige jaren gegeven cursussen tot opleiding van 'voormelkers' en de door de voormelkers gegeven plaatselijke cursussen in het melken, geven

reeds merkbare resultaten. De kwaliteit van de geleverde melk word aan enkele fabrieken reeds merkbaar beter.

De werkzaamheden van de **Provinciale Keuringdienst van Waren** en de invoering van het **melkbesluit** hebben ten gevolge dat de melk van de bedrijven de veehouders, welke geen melk leveren aan de zuivelfabrieken, doch deze veelal direct in consumptie brengen, aanmerkelijk is verbeterd. Vervalsing met water komt nagenoeg niet meer voor. De zindelijkheid der melk wordt veel beter, ofschoon de toestanden op de stallen nog niet goed zijn.

In 1925 werd door een door het bestuur van de Drentsche Zuivelbond ingestelde Commissie een uitvoerig rapport over de verwerking van ondermelk uitgebracht. In het rapport worden uitvoerig onder ogen gezien de volgende vragen:

1. Welke bestemming word tegenwoordig in Drenthe aan de van de Zuivelfabrieken terug ontvangen ondermelk gegeven;
2. Is er behoefte aan een andere bestemming voor die afgeroomde melk
3. Kan die afgeroomde melk geheel of ten dele in het bedrijf van de Drentse Veehouders gemist worden;
4. Welke bestemming kan aan de eventuele op de boerderij overtollige melk gegeven worden;
5. Op welke wijze kan de op de boerderij eventueel overtollige afgeroomde melk in Drenthe het beste te gelde gemaakt worden;

Daar dit rapport in druk verscheen is, mag, voor wat betreft de behandeling der vragen als voor de conclusies, wellicht daarnaar worden verwezen.

Aangezien de kaasprijzen in 1926 lager waren dan in 1925 zullen wellicht niet spoedig meerdere kaasfabrieken gesticht worden.

De controle op het productievermogen van de veestapel breidt zich meer en meer uit. Bij een groot deel der verenigingen blijft de veertiendaagse controle gehandhaafd, en is deze door een enkele vereniging weer ingevoerd. Door het Genootschap ter Bevordering van den Landbouw in Drenthe is in vereniging met de Drentse Zuivelbond een speciale Controle - door de hoofdcontroledient - op het werk de Verenigingen ingesteld. Een instelling welke zeer goed werkt.

Doordien dit jaar bij een Zuivelfabriek werd besloten in de vervolge de gehele melk naar vetgehalte uit te betalen, geschied de uitbetaling der melk thans aan alle Drentse zuivelfabrieken naar het vetgehalte. (was toch veel eerder dan 1926 !)

Tengevolge van de invoering der fabrieksmatige zuivelbereiding is meer land in cultuur gebracht, de veestapel uitgebreid en verbeterd door de uitbetaling naar vetgehalte en de toegepaste controle op melk en vetopbrengst. De invoering van het Rijksbotermelk heeft grote voordelen gebracht. Over de invoering van de achturige arbeidsdag wordt vaak door landbouwers geklaagd.

De invoering der fabrieksmatige zuivelbereiding heeft voor de Drentsche landbouwer onafhankelijkheid gemaakt en de boerin ontheven van een zware taak, waardoor zij meer tijd heeft gekregen voor haar gezin.

Assen 6 December 1926.

De Rijkszuivelconsulent,